

ԳԱՆՏՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ԳԱՅԻՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1947

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Սփիւռք եւ Գրականութիւնը (Դ).

հրեա

289

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Տօն Այլսկեպոսեան Տեառն.

Կ.

293

— Մրճ՝ խօսքեր.

Ե.

295

— Հայաստանեայց Եկեղեցին (2).

Ե. Վ. Տ.

298

ԿՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Նաբեկը Հայ գրականութեան մեջ (8).

ԵՂԻՇԷ՝ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

301

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Տարիներ վերջ.

ԵՂԻՎԱՐԴ

304

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Ներսէս Լամբրոնացի (3).

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

306

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Նային քաղաք.

ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԻ

308

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Կիլիկեան ամբոցներ, Կոռիկոս (6).

ԱՐՏԱԽԱԶԻ ԱՐԲԵՊԻՍՈՊՈՍ

310

ՂԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Աշխարհաբար կամ ցոր հայերէն.

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

313

Նոյն Ս. Օծուքիւն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ
Տ. Տ. Գարեգին Կաթողիկոսը մեր մեջ.

316

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Ամսօրեայ լուրեր.

317

ՏԻՐՈՒՆԻ

— Տ. Գեորգ վրդ. Ճանապարհ.

318

— Ոսկան Պէյ Մարտիկեան.

319

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիրին 10
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ *Rédaction de la Revue Arménienne SION*

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ОГОВОРО

ԹԻՒ 8

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՌԷ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Դ

Քսինը մեր նախորդ խմբագրականներուն մէջ թէ սփիւռք ըրաւ իր ճիշդ հայ գրականութիւնը կենդանի պահելու, հայ մտքի կանթեղին բոցը սփռելու մեր տրտմութիւններուն և մշտնջերուն վրայ: Չպակսեցաւ աշխատանք ինչպէս նաև հաւատք հայ մտքի ստեղծագործութեան հանդէպ, հեռաւոր Ամերիկայէն մինչև Փարիզ և մինչև առաջաւոր թեր Արեւելքի: Սակայն ինչ որ ունինք իբրև շօշափելի արդիւնք, անհատական և մեկուսի ճիղերով է պայմանաւոր: Բայց գրականութիւնը, պէտք է կրկնել, ընկերութեան հաւատքի, հաստատ կենցաղի երեւոյթ է, և մեր ժողովուրդը զուրկ է անոնցմէ, օրերու հեւքին մէջ իր կենսունակութիւնը սպառելու դատապարտուած:

Հաւատացինք անշուշտ, այս քսանհնգամեկի ընթացքին, հայ հոգիին, անոր ուժին, յուզուեցանք յաճախ արիւնոտ պատկերին դիմաց իր անցեալին, և սրտապնդուեցանք այն սրտառուչ հրաշքէն՝ որով հազարամեաներ ապրող հայը ոչ միայն կը պահէ տակաւին յամառօրէն իր գոյութիւնը, որ խորհուրդ դարձած է այլևս, այլ և տակաւին սիրտ և կամք ունի ստեղծագործելու և իր հոգիի և մտքի արժէքներուն լուսման բերելու ազգային՝ և ինչո՞ւ չէ համաշխարհային արժէքներու գանձանակին: Սակայն յաւիտենական է ճշմարտութիւնը, հաւատքը առանց գործի և արդիւնաւորման անօգուտ է:

Երբ կը մօտենանք, խմբագրական այս շաբթիւն մէջ, սփիւռքի պարզած գրական կերպարանքներու, իկա, բ. Խասեղովութիւն, Բնադասութիւն, Քասեղութիւն, լրագրութիւն, սփիւռքի չորս զլխաւոր կեդրոններու մէջ մշակուած, կ'այցուինք մէկէ աւելի խորունկ և ծանր մտածումներէ:

Վէպը.— Այս սեռը, թէ իբր որակ և քանակ, ճիշդ է թէ կը գերազանցէ մեր նախորդ արեւելահայ և արեւմտահայ գրականութեան մէջ նուաճըւած բոլոր արդիւնքները, սակայն տարօրինակն այն է որ այս քանակին մէջ հարազատ հայ կեանքին մթերքը ոչ միայն ամբողջական և հաստատ չէ, այլ նոյնիսկ կը դառնայ խնդրական թէ ո՞ր ժողովուրդին կը պատկանին անոնք: Ո՞րն է Շահնուրի վէպին մէջ հայեցին, Օշականի գործերուն մէջ հարազատը,

Զարեանի մօտ էակներ: Ֆրանսացին, թուրքը, համամարդկայինը իբրև տիպարներ կուզան ու կ'անցնին, և մեր մտերմութիւնը անոնց հետ սովորական ծանօթութենէ մը անդին չանցնիր: Ժամանակակից մեծագոյն զրական սեռին մէջ մեր գտած այս արդիւնքը մեզ կը մղէ դառնութեան: Պատասխանատու ընել սփիւռքը, իրերու այս կերպարանքին մէջ, չքմեղանք փնտռել պիտի նշանակէր. միտքերնուս չանցնիր զրագէտները մեկադրել, ինչպէս դատապարտել ընթերցող հասարակութիւնը:

Եթէ փորձի առաջաւոր թիւը, Արեւելքի անցելապաշտ խմբակը, հեռու՝ Ամերիկայի թերթնաստոյգ ձգտումները չենք կրնար հերքել, բայց չենք ալ կըրնա՞ր պաշտպանել: Լաւ գրելը, նոր գրելը և փայլուն գրելը, լաւ գրականութիւն մը ունենալ չի նշանակեր: Բոլոր մեծ գրականութեանց լաւագոյն շրջանները պայմանաւոր են շատ հաստատ ընկերութեամբ, բերեղացած բարքերով, և շատ խորունկ յուզումներու շուրթէն ուղղուած հոգեխաւերով: Երբ այսպէս կենանք սփիւռքի առջև, մեր գտածը ճիշդ հակառակն է: Քսանհինգ տարի այս ժողովուրդի հոգիին վրայ ոչ մէկ իրաւ երազ վառեցաւ: Հայրենիքի երազը անշուշտ միշտ մնաց հեռուէն, սակայն անիկա ունեցաւ քիչ անդրադարձ ու ճառագայթ, տաքցնելու զրոյին հոգեաշխարհը:

Տեղը չէ հոս վերլուծել այդ զգացումին տարողութիւնը մեր մէջ, կը բաւէ դիտել տալ թէ այդ սրբազան փորձառութիւնը՝ որ գուցէ միակ ժառանգը կը մնայ մեզի անցեալ մեր մեծ արեւութիւններէն, կարկտան զգացում մը չէ՞ անապարանքով շինուած մեր դարերէն: Անիկա կայ ու կը մնայ, և ամէն հայ միտքեական պաշտամունք միայն ունի այդ բառին ետեւ ծրարուած խորհուրդին: Եւ բոլոր բուն զգացումներու ճակատագրական ձեւազեղծումները մենք կը հաստատենք անկէ ներս, շատ լաւ հասկնալով մեր հակամարտութիւնները իբր ընական հետեւանքները անոր խորախորհուրդ ուժգնութեան: Ձը մոռնալ որ բոլոր հերետիկոսները ամենամեծ հաւատաւորներն են իրենց դիմաբաժանած վարդապետութեան: Կը տարուինք այսպէս մտածելու այն պատկերին դիմաց որ կուգայ սփիւռքէն, այս սրբազան զգացումը դրօշներու վերածող: Ծանօթ է այդ սրբազան զգացումին մէկ դիմայեղումը մեր գրականութեան մէջ, Մխիթարեան հայրերէնը: Մէկ ուրիշը՝ պոլսական դիւցազներգութեամբ և տաւալուն լաւագոյնը՝ արեւելահայ մարտաշունչ երանգովը: Հօգօրագոյն այս զգացումին կարգ մը երանգներ առաւելապէս օգտագործուած կը տեսնենք մանաւանդ արեւելահայ վէպին մէջ:

Քսանհինգ տարիներ մեզ կը բաժնեն այն օրերէն՝ երբ մեր ժողովուրդին կէսը փուռեցաւ մահուան դաշտին վրայ, կրելու ամենէն մեծ եղեռնը, երբեքէ արձանագրուած որ և է ժողովուրդի տարեգրութեան մէջ: Երկու գիրք չունի մեր սփիւռքի գրականութիւնը այդ աղէտը ընդգրկող: Այդ տառապանքին անհաղորդ չմնաց անշուշտ սփիւռքը, բայց ի վիճակի չեղաւ այդ զգացումը արուեստի հանելու: Ճակատագրի քմայք, թէ ոչ անբաւականութիւն, սակայն իրողութիւնը կը մնայ առաւել քան իրողութիւն:

Ոշական, Համաստեղ, Զարեան, որոնք արդէն կազմուած կը մտնեն ըսփիւռքի մէջ, իրենց անցելապատ, բարուապատ (գործածելով կամաբարականի բառը) և իրապատ ձգտումներով, կը շօշափեն միայն նիւթը: Խղճամիտ զննու-

Թիւն մը միջազարի, մթնոլորտի, և մտայնութեանց, մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը արտաքին աշխարհին, որ յատկը կը ծագայէ վիպական գործողութեանց, ցոյց պիտի տար թէ վերոյիշեալ հեղինակները քիչ անգամ կըցան հասարակութեան միջինին հետ ըլլալ, և կամ իբրեւ խորքի նախապայման այդ միջինը նուաճել:

Վիճակներ, տաճնապներ, սլաքներ, մեզ բոլորով յուզումներ, մեր մտքին մէջ բռնկող կրակներ անխուսափելի իրականութիւններ են, որոնք իրենց համապատասխան տարազը առանց զտնելու չեն կրնար նկատանալ: Գրողը հարկն տալն է այս բոլորը գէմյանդիմանութեամբ մը զգալու և նուաճելու:

Վերլուծական մեթոտը զոր այնքան հաճոյքով գործածել կը սիրեն ըս-
փիւռքի շոյ գրողներէն սկսեալ մինչև նորագոյնները, հոգեբանութիւններ տա-
լու կերպը զոր անոնք կը գործածեն իբր թէ յառաջանալ կարենալու համար
մուծ բաւիչներէն, ուրկէ կ'անցնի կիրքերուն կծիկը, չքախտաւորեց մեր ըս-
փիւռքի զրականութիւնը գործով մը, որ հանգարտօրէն, առանց յաւակնու-
թեան բայց խղճամիտ զիտութեամբ մը, մեր ընկերութեան շատ մը կարևոր
ներքին և արտաքին արժէքները սեւեռել կարենար, որոնց մէջ ընտրուած
հոգեվիճակի մը, մտավիճակի մը, ընկերային համապատկերի մը զրաւիչ ար-
տահանումը կատարուած ըլլար :

Մեծ վիպասաններու մէջ ի նորոյ կերտուած աշխարհ մը կայ, որուն տարրերը կուգան թէ՛ և անմիջական իրականութենէն, բայց որուն վերջնական պատկերը պիտի տարբերի: Մեր օփիւռքի վիպադիրներէն ոչ մին այդ օրէնքին նոյնիսկ աղօտ ընդնշմարանքը ունեցաւ. անոնք կրկնեցին նիւթիդէն իրենց աշխարհը, առանց ստեղծելու:

Արտասահմանի վէպը ունի տիպաբան, միլիոն կենդանութեամբ յաղուղած, բայց չունի արուեստորդ գոյարանք։ Զկայ անուն մը սփիւռքի գրողներէն՝ որուն համար առանց իսկահարութեան կարենայինք գործածել արուեստագէտ վերագրելը։ Այսինքն այն սրբազան պարտքը, զոր ունի իւրաքանչիւր զրական սերունդ որպէսզի ան բանով մը աւելցնէ հասարակաց ժառանգութիւնը, նախորդ սերունդներէն եկած՝ Նախանձախնդրութիւն մը՝ որ կարելի կ'ընէ մեզ մեր շրջապատը դիտելու, զեղեցկութեան գործէ մը, բարձր յայգերու մթնոլորտէ մը, այն երկրորդ աշխարհի հոգեբանութենէն, ուր իրերն ու դէմքերը կ'ալանան, կ'այակերպուին։

Սփիւռքի վէպին կը պակսի նոյնպէս բարբի և սովորութիւններու մթեր-
քը, ինչպէս նաև վերցուած տպաւորներու հայեցիութիւնը։ Սփիւռքը չունի հա-
յեցի ձգտումներու յատուկ դրութիւն մը, զոր անշուշտ կենցալը պիտի հար-
կադրէ արուեստագէտին։ Մեր ո՞ր գրողը ունեցաւ իր մտքին առջև մեր ժողո-
վուրդին ընդհանուր հոգեվիճակը, զայն ահօսող բարդ խռովքները։ Բառորդ
դար է որ մեր ժողովուրդը իր զոյւրթեան պայքարի տագնապը կ'ապրի, և այդ
տագնապը մեր սփիւռքի գրական տարեգրութեան մէջ արժանաւոր լրջութեան
իր մուտքը չունեցաւ։ Տակաւին մենք կը շարունակենք այդ տագնապը գիմա-
ւորել ճառերով, երազներով և անցեալապաշտ ներկայացումներով։

Շունչի պակասը ուրիշ թեքումներն, եթե նկատի չառնենք «Մնացորդացի» «Սպարակ Զիւռորը» և «Բանկոօսւլը»... Ոչ միայն չենք ունեցած հեղինակներ

որոնք ծրագրէին միաշունչ գործերու մէջ զետեղել շրջաններ, այլ դժբախտութեան տակն ենք հաստատելու թէ նոյն իսկ անոնք որոնք մէկէ աւելի գործեր են տուած (Ոշական, Համաստեղ և Զարեան), դատապարտութեան տակն են միօրինակ մնալու: Սփիւռքի վէպը հասարակաց խանդավառութեան մը ծնունդը չէ ու չի անանիր մեր ժողովուրդէն:

Գաղութները իբրև կեդրոնէն զրկուած բլիշներ, կցկուր էլեր միայն պիտի կրնան մէկտեղել, յաճախ որոշ արժանիքներով գուցէ, բայց որոնց ամբողջութիւնը պիտի չկրնայ դիմագիծի մը հասնիլ, արտայայտելու համար ըսփիւռքի կարևոր զանգուածին հոգեբանութիւնը: Թէ սփիւռքը կրնա՞յ ունենալ հայ հոգիին վէպը, ակադեմական հարցում մըն է, որուն իրականացումը կապուած է հայ հոգիի իրականութեան հետ, և ոչ թէ բռնի և սրտցաւ աշխատանքներու ճիգով՝ եղածը պահպանելու մտաւարկութեամբ երևան եկած գործերով: Զկայ սփիւռքի Հայ Վէպը, մանաւանդ չկայ հայ ընթերցողը:

Ընթերցող ու գնահատող հասարակութեան պակասը՝ ուրիշ պատճառ մեր վէպի նուազումներուն, ինչպէս իր օրակէն, այնպէս ալ իր քանակէն:

Օշականը չի կարգացուիր, որովհետև չուզեր բաւարարել հասարակութեան ախորժակին ստորին խաւերը, և կամ ինքզինքը՝ յատկացնել թերթօնի անփառունակ դերին: Յոգնեցուցիչ է իր գործին ընթերցումը, ինչպէս ամէն վերելք, բայց շքեղ հեռապատկերներով, մարդկային հզօր դատումներով, մեծ տիպաւորներով, յորդ կեանքով՝ իբրև մեր անցեալի և ժողովուրդի բարձրագոյն արձանագրութիւններէն մէկը: Իբրև մեծ վկայութիւն մը ծաւալով և խորութեամբ մեր մնացորդացէն, իրաւ, անհատական ու հաւաքական և ազգային լոյսերով ողողուն: Զարեանը կը սիրուի իր շողշողուն և ջնարակուած բառերուն և արտայայտութիւններուն համար:

Վէպը զրական ստեղծագործ սեռ մըն է որուն մէջ կը փորձուին ընկերային վերանորոգումները և պահանջները: Սփիւռքը ատոր անկարող եղաւ, որովհետև իր բոլոր ուժերը, հալածական, հազիւ կը բաւեն ինքզինքը պահպանելու, իսկ ստեղծագործութիւնը կուգայ ցեղին պահեստէն:

Սփիւռքը իր այս պահեստը կը վատնէ, ինչպէս ըսինք, ինքնապահպանման կարիքներու ճամբով, և հետևաբար չէր կրնար ստեղծագործ սեռ մը կենադործել:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՏՕՆ ԱՅԼԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ(')

Այսօր Վարդապետ է: Կը փառաւորենք մեր Տիրոջ այն հրաշափառ կերպարանափոխութիւնը որ ըստ երեք համատես Աւետարաններու բացատրութեան Այլակերպութիւն կը կոչուի ե ուր ըստ Եկեղեցւոյ աւանդութեան տեղի ունեցաւ Քաբոր լեւրան վրայ:

Այդ հրաշալի գէպքին մանրամասնութիւնները կը գտնուին առաջին երեք Աւետարաններու մէջ: Չորրորդ Աւետարանի հեղինակը՝ Յովհաննէս իր ակնատեսի պարզ վկայութիւնը միայն կուտայ: Նոյնը կ'ընէ Ս. Պետրոս Առաքեալ իր Կաթողիկոսաց Բ. Քուղթիին մէջ: Երրորդ ակնատեսն Վկան Ս. Յակոբոս Առաքեալ չունի տեւէ գրաւոր վկայութիւն, վասնզի անոր ձեռքերը շուտով չլթալուեցան, անոր շրթունքները շուտով ըրպեցին Տիրոջ բաժակը: Բայց այս Տաճարին մէջ զանաք բանեւած է անոր Սուրբ Գլուխը: Անոնք որ կրցած են անոր շրթունքներէն պատգամներ լսել պիտի կրնան լսել նաեւ ամենապերճախօս վկայութիւնը Քաբորական գէպքի մասին: Սեւ տեսք գիտես նորա, գիտես իրբեւ Ղլիթանի առ ի Հօրէ լի շնորհք եւ ճշմարտութեամբ, պիտի ըսէ անիկա անպատճառ ձայնակցելով եղբօրը:

Երեք Աւետարանիչները Այլակերպութեան գէպքը կը կապեն ուրիշ կարիւր գէպքի մը հետ որ անկէ չարաթ մը առաջ պատահած էր ե ուր տասներկու աշակերտները միահամուռ կերպով խոստովանած էին իրենց հաւատքն ու համոզումը իրենց Սրբազան Վարդապետին մասին: Խոստովանած էին թէ Ան է Քրիստոսն կենդանի Աստուծոյ Որդին:

Թիսուս այդ խոստովանութիւնը ընդունած էր ե գնահատած, բայց իր անուշ խօսքերուն հետ միասին լսել տուած էր զառն յայտարարութիւններ՝ յայտնած էր իր մահուան տխուր պարագաները, որոնք սոսկում պատճառած էին բոլոր լսողներուն ե տագնապ յառաջ բերած անոնց միաժերուն մէջ:

(') Խօսքը նորին Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, Վարդապետի, առաջին խօսած:

Անկարելի էր հաշտեցնել իրենց քանի մը օրեր առաջ ըրած խոստովանութիւնը այդ յայտարարութիւններուն հետ: Անկարելի էր հաշտեցնել Մեծիան ե Անոր Առաքելութիւնը պարտութեան, ամօթի եւ մահուան հետ: Անկարելի էր ընդունիլ թէ աւանդաբարդ ու յաւիտենական Աստուծոյ Որդին, մահկանացու մարդոց ձեռքով պիտի չարարուէր, խաչուէր ու թաղուէր:

Տիրոջ համար զարմանալի էջին իր աշակերտներուն այս անկարելիութիւնները որովհետեւ գիտէր թէ անոնք մասամբ միայն ըմբռնած էին իր Մարդեղութեան Որհուրդը, անոր համար էր որ միշտ կը հրահանգէր անոնց որ վերապահն իրենց գիտեցածները մինչեւ որ ամբողջանայ իրենց վերանորոթեան շրջանը: Սակայն իր անսահման բարութեամբ զարծեալ պատեհութիւններ ստեղծեց աշակերտներուն համար որ անաղարտ պահին իրենց նոր յայտարարած հաւատքը: Այդ պատեհութիւններէն մին հոգաւ այն՝ ինչ որ, ըստ Աւետարանիչներու, այդ գէպքէն չարաթ մը վերջ պատահեցաւ բարձր լերան մը վրայ, գիշերային աղօթքի պահուն: Յիսուսի մարդկային մարմինը, ճշմարիտ Տաճար Աստուծոյ, յանկարծ գերբնական աննկարագրելի գեղեցկութեան մէջ պարուրուած տեսնուեցաւ: Կարելի չեղաւ նմանեցնել զայն երկրի վրայ գտնուող տեւէ գեղեցկութեան, հազիւ հազ առաւօտեան արեւը իր լուսաճաճանչ շքեղութեամբ կրնար մօտենալ պարզուած տեսարանին, այդ պատճառաւ աւանտեսները Կիսուսի գէմքը արեգակի նմանեցուցին, իսկ հագուստները լոյսի: Տարակոյս չկայ թէ երեք ակնատեսն աշակերտները այս հրաշալի աստուածայաշունչութեան առջեւ մոգան իրենց վերջին յուսահատական տագնապները: Այսպէս իրենց աչքերուն առջեւ, անգամ մը եւ նոր յայտնութեամբ մը ճշմարտութեամբ տեսն ինչ որ իրենց Տէրը խօսած էր Հին Կտակարանի ե անոր մեծագոյն գէմքերու՝ Մովսէսի ե Եղիայի մասին: Այս բոլորը ե ուրիշ նման հոգեւոր տեսնումներ վերականգնանցուցին ե ամրապնդեցին իրենց հաւատքը:

Թիսուսի այլակերպութեան գէպքը հանդիսաւորապէս տնօնելով եկեղեցին ոչ միայն կը հաչակէ, կը փառաւորէ Անոր աստուածայայտնութիւնը այլ ե նպատակ

ունի հաւատացեալներուդ տալու երեք աւազակերաներու փորձառութիւնը: Ձեզ կը հրաւիրէ հետեւաբար թաքոր լեռան բարձունքները և առաւել քան զգալի թաքորական լեռը դէպի երկնաքերէն և իմանալի խորանները՝ նոյն տեսնելու, լսելու և զգալու ինչոր կենսական է քրիստոնէական հաւատաքի ամբապնդման և վերականգնութեան համար: Վերանի աշուղիկ որ սուրբ են սրտիւք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն» կ'ըսէ, Տէրը:

Ձեզմէ անոնք որ կ'ընդունին հրաւերը և կրնան սուրբ արժանաւոր բարձրանալ սուրբ լեռը, ազօքքի լեռը, իրենց հոգիին աշխարհում պիտի տեսնեն մարդացեալ Փրկիչը իր աստուածային փառքին մէջ: Անոր դէմքին մէջ ցոյացած պիտի տեսնեն Աստուծոյ լուսապայծառ սէրն ու սրբութիւնը՝ մարդկային կեանքի արեւն ու լոյսը:

Անոր հետ տեսնուած ծանօթ մահկանացուներու փառաւորեալ և զգալի ներկայութեան մէջ պիտի տեսնեն հանդիմանալի անվարձան կեանքի վարդապետութեան ճշմարտութիւնը: Պիտի համոզուին թէ Գրիստոս է լուսնն օրինաց և մարգարէից:

Պիտի համոզուին թէ Հին և Նոր Կտակարանները սերտ յարաբերութիւն և անբաժանելիութիւն ունին իրարու հետ: Պիտի լսեն Հայր Աստուծոյ սիրոյ ձայնը իր Որդւոյն մասին: Պիտի լսեն անոնց միասնականութեան վկայութիւնը: Գերբջանիկ հոգւով պիտի համոզուին թէ իրենց կեանքի սկիզբը և վախճանը Գրիստոս է և Ան միայն կրնայ գահացում տալ իրենց հոգեկան բոլոր պահանջներուն ու ակնկալութիւններուն: Երբ բոլոր Մովսէսներն ու Նեղիաները անհետանան Ան միայն պիտի մնայ իրեն և մշտնջենական առաջնորդը կեանքի: Վստահաբար պիտի տեսնեն Աւետարանի գերազանցութիւնը և անոր շնորհաց մէջ պիտի ուզեն արժեքներ իրենց կեանքը: Այս բոլորը պիտի այլակերպեն և պայծառակերպեն իրենց կեանքը, պիտի ուզեն բարձրանալ դէպի աւելի լուսաւորը եւ իմանալի գազաթները, դէպի աւելի վսեմն ու գեղեցիկը, ճշմարիտն ու սրբազանը: Եւ երբ լեռնէն վար իջնեն կեանքի արցունքի հովիտներու մէջ, փշոտ ու քարքարոտ ճանապարհներու և Գողգոթաներու վրայ քալելու իրենց հետ պիտի գտնեն զԳիստոս:

Գրիստոսի Այլակերպութեան տօնը այսպէս հոգեւոր փորձառութեան, ներշնչութեան և վայելքի առիթ մըն է: Ձեր նաւ

խահարբերուն ամենասիրելի տօներէն մին եղած է ան. զայն զարդարեցին իրենց հնազարեան Նաւասարդեան և Վարդափառի աւանդութիւններով և խորհրդաւոր սովորութիւններով:

Նոյն զգացումներով տարուած Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան նախահարբին ալ իրենց պանծալի Աթոռին սկզբնաւորութեան ամենաբարձրակարգ առիթովը, Յակոբոս Տեառնեղբայր Արդար Առաքելոյն քահանայութեան հանդիսութեամբ զարդարեցին զայն օրուան հրաշալի խորհուրդը աւելի մօտեցնելու իրենց ապագայ սերունդներու սրտին ու մտքին: Երջանկաւետ օր մըն էր այն օրը երբ մեր Տիրով Համարածուիէն վերջ Ս. Հոգւով վարձածնած և շնորհադարձուած Առաքելական դասը Աստուածամօր հետ միասին հաւաքուեցաւ այս Տաճարի տեղւոյն վրայ ուր կը գտնուէր Տեառնեղբոր ընտանիքան և Ս. Հոգւոյ առաջնորդութեամբ առաջին եկեղեցւոյ առաջնորդ և գլուխ կարգեցին Ս. Յակոբոս Տեառնեղբայրը: Այդ եկեղեցիէն էր որ անմիջապէս առաքեալները ճառագայթեցին դէպի Ս. Երկրի մերձակայ երկիրները Աւետարանի երկնային սերմերը ցանկու, լոյսը տարածելու: Այդ առաքելութեամբ մեր հայրենիքը եկան թաղէն ու Բարթոլոմէոս Սրբազան Առաքելները: Անոնց քարոզութեամբ իմերձակութեան հայ կրօնաւորներ փութացին գալ Ս. Երկիր, աստուածակոխ վայրերը համբուրելու և անոնց կապելու իրենց կեանքը: Ժամանակի ընթացքին հաստատեցին վանքեր և գեղակերտ եկեղեցիներ: Հաստատեցին Եպիսկոպոսական Աթոռ Յակոբայ Տեառնեղբոր աթոռանիստ այս վայրին մէջ Ս. Կլիստոսի Սրբարանին առընթեր, և յետոյ անոր տուին ապօրինա թանկան իշխանութիւն և ի դէն ամէն զահուութեան պահեցին զայն ի փառս Աստուծոյ և Հայրենիքի:

Այսպէս Նուիրական է Այլակերպութեան տօնը, հոգեւոր, կրօնական, եկեղեցական և ազգային ներշնչութեամբ հաւուստ, որ կրնայ պայծառակերպել մեզ:

Բոլորիդ կը մաղթեմ այդ պայծառակերպութիւնը, Կ'ազօքեմ որ Արդարութեան Արդարակի լոյսով, ջերմութեամբ և օրհնութիւններովը արդիւնաւորութիւն և ձեր զաւակաց կեանքը և ըլլաք անոնց հետ երկնային, այժմ և յաւիտեան. ամէն:

Մ Ր Տ Է՝ Խ Օ Ս Փ Ե Ր

Պատասխանի ես Պետոս եւ ասէ
ցնիսուս, Թաթրի, բարեւ է մեզ
ասա լինիլ: ՄԱՐԿ. Թ. 4

Վարդավառը մեր լեզուի այն բառերէն է՝ որ իր մէջ կը խտացնէ փառաւոր անցեալի մը զրուագն ու յուշքը:

Հայու հերթանոս կրօնքէն յիշատակ մըն է ան, որ մնացած է անմեռ, և ընդելուզուելով Աւետարանի մէկ ուրիշ գեղեցիկ զբոսուագին հետ, աւելի ևս՝ գեղեցիկացած ու բանաստեղծական զարձած է: Վարդավառը ո՛չ միայն կը փոխադրէ մեր միտքը հայ պատմութեան վաղեմի փառաւոր շրջաններուն, երբ Հայաստանի վարչական ու զինուորական ուժերը ի հանդէս կուգային իրենց պերճանքին բոլոր մեծ վայելչութիւններով՝ Բագրեւանդի աշխարհամոզովին մէջ, այլ նաև մեր միտքը կը տանի այն գեղեցիկ լեռան՝ որուն վրայ մեր Տիրոջ երկրաւոր կեանքի ամենէն լուսաւոր պահերէն մին տեսագրուեցաւ, և հայը շատ սիրեց այդ լոյսի պատմութիւնը և ատոր սօնը նոյնացուց և միացուց Վարդավառի կամ հայկական հին Ամանորի տօնին:

Որքան որ փառաւոր և զրաւիչ են Վարդավառով պայմանաւոր մեր անցեալի յուշքերը, նոյնքան և հողեզմայլ՝ Պայծառակերպութեան տօնին իրականութիւնները հայ ըրիտտոնէութեան պատմութեան մէջ: Լեյքան զրաւիչ՝ որ՝ մենք զարեւրով սիրեր ենք Պետրոսին հետ ըսել, «Բարուք է մեզ աստ լինել»:

Պետրոս տարիներ վերջ պիտի յիշէ Այլակերպութեան այդ գէպքը իր Բ. Թուգթիւն մէջ, երբ կը վկայէ, «Եւ զայս բարբառ մեք իսկ լուաք եկեալ յերկնից որ ընդ նմա իսկ էաք ի սուրբ լերինն»: Ժամանակը որ անկէ ի վեր եկաւ լեցնելու զինքը ծերութեամբ և հոգեբով, չմոռցուց իր մէջ բնաւ այդ լուսաւոր պահը: Անկիւս տարիներ վերջ Ժամանակին կը շարունակէ ապրիլ յիշողութեան փառաւոր աշխարհը, որ ճառագայթի մը պէս կը բխի իրմէն, իրբև սուրբ անցեալի

մը գերագոյն ժառանգութիւնը: Յիշատակներու արժէքը իրենց այս հանգամանքին մէջ է, երբ իրենց լոյսը կը շարունակէ տեւապէս ճառագայթել մեր բովանդակ կեանքի տեղումներէն վրայ, լուսաւորելով մեր մութերը և սնուցանելով զմեզ գեղեցկութեամբ և սիրով:

Այլակերպութիւնը Պետրոսի կեանքին ամենէն սքանչելի վայրկեանը եղաւ: Իր կեանքը մեծաւ մասամբ անցած ձկնորսութեամբ, յետոյ Տիրոջ աշակերտութեան և ապա առաքելութեան մէջ: Բովանդակ անցեալի այս երկայնքին վրայ տարիներ վերջ իր մէջ կը գեղեցկանայ և կը փայլի միակ ապրում մը, Թաթրի փառաւոր յիշատակը: Այս շփոթ և ծփոռն աշխարհի վրայ, իր մտքին մէջ կը բարձրանայ լեռնակատար մը՝ որ բնաւ չկորսնցուց իր լոյսը, Հոն տեսած էր ինք զՅիսուս իր յայտնութեանական փառքով: զգացած էր կրակը որ կը բխէր Յաւիտեանական պատմութեանէն — սքանչելութեան և ուժի Գերագոյն Աղբիւրէն: Այդ վայրկեանին փառքը բնաւ չտփուցնեցաւ իր մէջ, հակառակ տարիներու մշուշին և աւերին:

Ամէն գաղափարի մարդ որ իտէալի մը առնչած է իր կեանքը, կ'ունենայ յաճախ ինքնամփոփումի այս լուսաւոր պահերէն, որոնք իր բարոյական կեանքի պայծառակերպութիւնը կը յօրինեն: Այնքան աւելի մեծ է անքը՝ որքան աւելի պայծառ և իրական է տեսիլը: Թաթրը կեանքի և մտածումի այդ լուսաւորութիւնն է:

Ամէն մարդ վստահ եմ թէ իր հոգիին մէկ անկիւնը ունի պահած կեանքի վսեմ ու մեծ վայրկեաններու այդ յիշատակը, այն գեթագոյն փորձառութիւնը՝ որ կեանքերու պայծառակերպութեան պահն է: Պահ՝ զոր օր մը զգացնէք, և որ անկէ վերջ կեանքի պատահականքներն ու թըշուառութիւնները չկրցին զայն խլել մեզմէ: Ծշմարտութեան սէրը, կոշուսի զգացումը, կատարեալ բարեկամութեան մը հրճուանքը, կրնան կազմել մեր մէջ վայրկեանները այդ պայծառակերպութեան:

Այս վայրկեանները մեր կեանքին կուտան մէկ կողմէն մարգարէական արժէք, մատնանշելով Գալիլեայ, միւս կողմէն կը կազմեն հարստութիւնը մեր ապագային: Առանց իրենց այս հանգամանքներուն՝ մենք

պիտի նմանէինք բանտարկեալներու, որ զուրա կը հանուին զնոսաններէն՝ վայելելու համար լոյսը, և ապա ետ կը տարուին նորէն, լոյսին շլացումը տակաւին չանցած, լսելով փակուող դրան ձայնը:

Մարգկային մտքի ու հոգիի ճշմարտութիւնները կը յայտնուին յաճախ լոյսի հրատարակելով, ու երբեմն ալ զանգաղ լուսաւորութիւններով, կտոր կտոր մեզի եկող ու հեռաւոր խորքի մը վրայ բացուած: Կեանքն ու իր յայտնուող ճշմարտութիւնները կը նմանին բլուրի մը զագաթէն ճամբորդի տեսած քաղաքին, որուն աշտարակները կ'երևին նախ, ոսկի արեւին մէջ. յետոյ տակաւ չէնքերը և ապա կեանքի եռուզեռը: Այս է նաև կերպը Աստուծոյ զմեզ ճշմարտութեան գիտակ ընելու և առաջնորդելու. կիրպ մը՝ լեցուն իմաստութեամբ և զեղեցիկութեամբ՝ նախ անոնց կը թուցնէ իրերու լոյսը, և այս՝ յաճախ վարակեանի մը համար, յետոյ տակաւ երբ անոնք արդէն սքանչացումի մէջ են, անոնց կը բանայ թովանդակ ճշմարտութիւնը, որուն կը փափաքէր որ հանէին մարդիկ: Անէկ վերջը որքան ալ տաժանագին և երկար ըլլայ ճամբան, չի յուսահատիր մարդ ճամբորդը, վաճառի բլուրի գագաթէն իր հոգիին դեռ խօսող պատկերը անմեռ է այլեւ իր մէջ, և ոչ մէկ մթութիւն պիտի կրնար սքողել այդ պատկերը, լոյսը, Գալիքը, որ իրբև մարդարեւութիւն, տեսիլք և ապա իրականութիւն կը յայտնուի մարդերու:

Շնորհիւ այս ճշմարտութեան է որ մեր լուսագոյն ապրումները մեզմէ մեկնած չեն, անոնք վայրկեաններ են որոնք մէջ մենք եղած ենք ինքզինքնիս, կազմելով մեր յիշատակագրքին լուսագոյն ժամերը և մեր կեանքի ուժը: Բոլոր նախաձեռնարկ մղումները որ մեզմէ կը մեկնին կամ մեզի կուգան փոխադարձաբար, այդ անցիակէն կ'առնեն իրենց լոյսն ու սնունդը, իրբև լուսադրութիւն մը՝ որուն շողքը մեզի եկաւ օր մը մեր մանկութեան, մեր երիտասարդութեան կամ մեր հասուն օրերուն:

Պետրոսի սքանչացումը, թէ սրբազան լերան վրայ և թէ տարիներ վերջ իր կեանքի վերջալոյսին, այս գերազոյն իրողութիւն է որ կը յայտնէ: Այս է պարագան Հին Ուխտի մեծ տեսանողին, Յսայի մար-

գարէին, երբ հրեշտակ անոր շրթներուն մօտեցուց կայծը. այդ գերազոյն տեսիլքին և պահին մէջ ինք լեցուեցաւ իր առաքելութեան կոչումով: Նոյն է պարագան նաև Պօղոս Առաքեալի, Դամասկոսի ճամբուն վրայ: Պատեհութիւններ՝ որոնք կեանքեր արժեցին, և որոնք մարդոց յիշուելիքն են մէջ և կեանքերու վրայ մնացին միշտ իրբև բարձրագոյն լեռնագագաթներ, փարոսի մը նման լուսաւորելով կեանքը իր բոլոր մթութիւններուն մէջ: Երանի անոնց որոնց կեանքը զերծ չէ այդ բարձրութեանց վրայ եղած ըլլալու յիշատակէն: Այն ատեն միայն եղած ըլլալու մը վերացած պիտի ազդակենք Պետրոսին հետ, «Բարեւոք է մեզ աստ յինել»:

Այլակերպութեան տօնին մէջ, հոգեբանական, նոյնատեղ կրօնական դաս մը կայ, հրաշալի երեւոյթէ մը աւելի: Յիսուսի Այլակերպութիւնը Թաբոր լերան յատուկ երեւոյթ մը չէ, իր բոլոր կեանքը պայծառ կերպութիւն մը եղաւ, սկսեալ Բեթղեհէմի մօտէն մինչև Թաբորի ամպերուն տակ, մինչև Դոգոթայի արիւնը: Ստեփանոս քարերու տարափին տակ այլակերպեցաւ, և անոր գէմքը հրեշտակի մը գէմքին պէս պայծառացաւ, Պօղոս, ինչպէս ըսինք, Դամասկոսի ճամբուն վրայ այլակերպեցաւ, երբ գէմ առ գէմ եկաւ Յիսուսի, մեծափառ լոյսի մը շողիւններուն մէջ: Հուսաւորիչ, Մեծն Ներսէս, Մեծն Սահակ՝ պայծառաստուկութեան հերոսներ եղաւ Մեսրոպ Մաշտոց մեր ցեղին մտքի փաղանքին նախատիպարը, լուսաւոր հոգիի մը փողփողումներուն մէջ նշանագրեց մեր այրուածէրը:

Գրիտոսի պայծառակերպութիւնը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ նուիրումի և անձնուրացութեան խորհուրդով լուսաւորուած գիտակցութեան մը հոգեկան վիճակը: Աստուծոյ, գերազոյն իրականութեան հետ եղած գէմյանգիմանութիւն է որ հոգիին կուտայ ներքին այս պայծառութիւնը:

Մարգկային կեանքի մէջ պահեք կան՝ ուր հակառակ կուտած առաւանակներուն և ապագայի անտարկ ու շատ անգամ արեւնոտ հեռապատկերին, մարդիկ կ'ողող-

ուրիշ գերագոյն և իտեական հրճուանքով: Առաքելը մեզի կը հաւաստէ՝ թէ ինք ապականած եղած է Թարգրի բարձունքին վրայ նման հրաշալի երևոյթի մը, տեսարանի մը՝ որ իր բովանդակ էութիւնը լեցուցած է վսեմին, անհունին, սրբութեան ու ճշմարտին ճառագայթումով:

Այս հրաշալի տեսարանին յայտնութիւնը առանց պատճառի չէր, և վշտաբեկ, տարտամ ու այլայլած հոգիները զօրացնելու և ուղղելու նպատակ ունէր: Յիսուս քանի մը օրեր առաջ, խօսած էր իր մօտաւուտ չարչարանքներու և իր թագաւորութեան ըստ նշանակութեանը մասին, մինչ անոնք Յիսուսի հրապարակային փառքէն ու յաջողութիւններէն խրախուսուած, իրենց աշխարհիկ յոյսերուն իրականացումը կ'ակնկալէին:

Յիսուս հետեաբար իր առաքելութեան շրջանի փախճանին, գերմարդկային փառքի մը մէջ կ'երեւայ, կը պայծառակերպի, իրբեւ մէկը՝ որ վեր է այս աշխարհը լեցնող իրականութիւններու և պատահարներու կարգէն, իրբեւ Աստուծոյ Որդին, իրբեւ Հօր կենդանի պատկերը: Երկու մարգարէներ, Մովսէս և Եղիան, իրբեւ անցեալի պատգամաւորներ, իրենց մեծարանքը կը մատուցանեն իրեն: Օրէնք և մարգարէութիւնք կը խոնարհին, զի Յիսուս լրումն է անոնց:

Իր ցեղին անցեալէն ու հոգիին փրթած այդ զոյգ մը խորհրդանշանները, իր փրկարար պաշտօնի սեմին, կուգան իրեն, նորագելու և զօրացնելու համար իր մէջ իր պարտականութեան գիտակցութիւնը: Ու իր անձին և գործին, իր գերին և պաշտօնին վրայ աղօթատոյգ խոկումի այդ պահուն, իր աշակերտները կը տեսնեն զինք փառաւորուած աստուածային մեծ վախիճութեամբ. վստիկ չկայ մարդկային հոգիին մէջ զինք աստուգապէս բարձրացնող բան մը՝ քան պարտականութեան սէրն ու կամքը, որ իր կատարելութեան կը հասցնէ, կամ, կրօնական բացատրութեամբ, կը պայծառակերպէ մարդը:

Առաքելային ցոյց տուած մեծութեան և վերջիւ ժամանակին կանոնադրական հանդիսա-

տես եղած է Հայաստանը: Հայ Եկեղեցին տաղիւնը եղած է որ զգացած է Թարգրի տեսարանին խորհուրդը. վստիկ ուրիշ եկեղեցիներուն մէջ անոր գոյութիւնը միայն է. դարուն կ'երևի և անշուք կ'երպով կը տեսնախորհուրդ: Մեր երանաշնորհ հայրերը երբ հիթնոսական աշխարհախումբ տօնը կը վերածէին Այլակերպութեան տօնին, այդ խորհուրդին մէջ կ'ուզէին որ այլակերպէին նաև մեր կեանքն ու ճակատագիրը: Աշխարհիկ ուրախութիւններու այդ տօնը այս կերպ կը գառնար հոգեւոր ուրախութեան տեսարան մը, որուն վարագոյրը պիտի բացուէր մեր ճակատագրի դժոյգակ պատահարներու արիւնոտ գողգոթաներուն վրայ: Ու ինչպէս առաքելները Թարգրի փառքէն վերջ, իսկ այդ բարձունքին վրայ պիտի լքէին այն ամէնը՝ որ իրենց անցեալին էր, ու պիտի հաղորդուէին նոր խորհուրդի և պիտակցութեան մը լոյսին, այնպէս ալ հայ ժողովուրդը՝ Թարգրի մը բարձունքէն ու խորհուրդով պիտի նայէր միշտ իր ճակատագրին:

Աւետարանի հաւատքն է իրական թարգր ժողովուրդներուն: Հոն այդ հաւատքի բարձունքին վրայ կանգ առին ժամանակի ընթացքին քաղաքակրթ բոլոր ազգերը, և այլակերպիցան: Մենք ևս ազգովին հանդիսատես եղանք այս պայծառակերպման. ուրիշ բառով՝ Գրիստոնեայ դարձանք մեր հոգեւով ու անոր բոլոր մասերովը. մեր միտքովը, մեր սիրտովը, մեր խիղճովը ու մեր իմացական ու բարոյական ձգտումներովը: Ըրինք ստիկա, որովհետեւ տեսնք անճառ փառքը գալիք այն մեծ կեանքին, որուն նախերգանքը, կամ առաջին վարագոյրն էր Այլակերպութեան տեսարանը:

Դարեր անցան, պատմութեան կատաղի ցուրդ յաճախ անցաւ մեր վրայէն և վերաւորեց ու լացուց զմեզ, կորսնցուցինք ամէն ինչ, և սակայն մեր միտքէն չ'ընդունեցաւ մեր կեանքին թարգրը, քրիստոնէութեան լոյսը, որ կ'առաջնորդէր մեր կեանքը թէ՛ն արիւնոտ գողգոթաներէ, բայց ստոյգ փառքի:

Ե.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Պ.

Այսպէս է մարդը. հոգիին թափանցելու համար լեզուի կը կարօտի, և լեզուն ճշգրտօրէն կարենալ թարգմանելու համար՝ հոգիին Առանց լեզուի՝ փակ է հոգին, և առանց հոգիի՝ անիմաստ է լեզուն: Լուսաւորչի բերած լոյսը հայ միջոցներով երբ կը ջամբուէր, կը դառնար հարազատ եւ ոսկի բանալին հայ մաքին ու սրտին: Ու շնորհիւ այս կարեւորութեան, քրիստոնէական թիւնն ու հայութիւնը իրար կուգային, կը գրկախառնուէին, և անոնց այս տարօրէն մտերմիկ գրկախառնումէն կը ծնէր Բիւսօնեայի հայր:

Գիրը, գրականութիւնը, ծէսը, աւանդութիւնը անհաշտ թշնամիներ են բաժանում, ուժացում, այլասերման, մեկուսացում: Ունոնք բոլորը կուտաններ, մարտկոցներ են գերբնականօրէն օծուն հաւաքական գաղափարին — իրագործումը միաձուլ, միասիրտ, միասրտօրէն Մեհի: Այդ միտքը չկար Դ. դարուն, անոր համար այդ դարը ներքին տարեմջատման շրջանն է մեր պատմութեան, հակառակ քաղաքականօրէն համեմատաբար մեր զօրեղ վիճակին: Տակաւին, եթէ Ե. դարու առաջին կէտը դասական շրջանն է հայ գրին ու գրականութեան, ուր մեր բոլոր սրբական ուժերը քովքով կուգան ստեղծելու համար այդ հայածնունդ շրջանը. Ե. դարու երկրորդ կէտը դասական շրջանն է հայ գեները, և այդ երկուքը իրարու կապուած են պատմաառական աղբյուրով:

Լուսաւորչի բերած լոյսին մէջ, Սահակ—Մեսրոպ կերտեցին հայ միտքը եւ ատոր շնորհիւ ծնաւ հոգին՝ որոնք իբրեւ ներքին և արտաքին ուժանակներ ջանաքին պահպանել հայուն ինքնութիւնը ամէն կարգի վտանգներու դէմ: Ստարտի և օտարացող գիրին դէմ՝ գիր, գրքին դէմ՝ գիրք, ծէսին դէմ՝ ծէս գրին, յաւերժելու համար հայուն գոյութիւնը:

Ժողովուրդ մը կը հետեւի իր ճակատագրին՝ ոչ թէ կամայական և արուեստական մղումներով, այլ ազդեցութեամբ բնութեան, որոնք իր ներքին կազմութե-

նէն, իր հոգիէն կը զսպանակաւորուին: Քրիստոնէութեան մեր մէջ մուտքը եղած է որքան կրօնական նոյնքան քաղաքական և քաղաքակրթական գործ, և այս եղած է ոչ թէ մարդոց կողմէ նախամտածուած ծրագրի մը համաձայն, այլ համայնական ու հոգեկան բերումովը բովանդակ աղբիւն, որ այդ շարժումին մէջ կը գտնէ իր եւութիւնը յատկանշող ձգտումի մը գոհացումը:

Քրիստոնէութիւնը, արեւելեան ձեւին մէջ մարմնացած արեւմտեան այդ ոգին, աւանդներ և սովորներ կը խօսէր հայ հոգիին, որ առհաւական կամ ազգաբանական և դեռ հոգեկանական ուրիշ շարժառիթներով արեւմտեան միտումներ տածած էր միշտ իր մէջ:

Հայոց, պարսից և մարերու միջեւ եղած աշխարհագրական լեզուի եւ կրօնի սերտ յարաբերութիւնը եթէ մօտէն դիտուի, դիւրաւ պիտի հասկցուի թէ հակառակ բնական և բնական ազդանքերու գոյացուցած մօտիկութեան, խոր է խրամը որ հայերը հոգեպէս կը բաժնէր իրեն դրացի եւ ցեղակից այդ երկու մեծ ժողովուրդներէն: Խոր եղած է հայուն մէջ միշտ ազգային ինքնութեան ոգին և իբրեւ արեւմտեան հնազանդներու սէրը: Ինչ պիտի ըլլար Հայոց քաղաքական վիճակը, եթէ ընդունած չլլային քրիստոնէութիւնը: Այն՝ ինչ որ եղաւ քաղաքական վիճակը բոլոր այն ժողովուրդներուն, որոնք պարսկական գերիշխանութեան մէջը կ'ապրէին և շնչաւորներն քրիստոնէութիւնը:

Եթէ չլինէր նոյնիսկ պատմական այս փաստը, միայն կրօնաբարոյական փաստը բաւական պիտի ըլլար համոզելու թէ պիտի կորսուէինք, եթէ քաղաքական կամ այլ նկատումներով ուրանայինք քրիստոնէութիւնը: Որպէսզի ժողովուրդ մը կարենայ համայնական կեանք մը ունենալ, այսինքն ընկերային կամ քաղաքական վիճակ, պէտք է որ ամենէն առաջ ունենայ հաւաքական բարձրագոյն գիտակցութիւն: Հայոց քաղաքական ձախողանքին պատճառը քրիստոնէութիւնը չէ, այլ արդիւնք՝ իրմէն գերազանցօրէն մեծ գրաքի հակամարտ պետութիւններու կեցուածքին, և աշխարհագրական աննպաստ դիրքին:

Քրիստոնէութիւնը ոչ միայն քաղաքական տեսակէտով աղետաբեր չէ եղած մեզի, այլ ընդհակառակն անկէ վերջ և

անոր միջոցաւ է միայն որ ունեցած ենք քաղաքական և ազգային կեանք: Իսկ ըսել թէ քրիստոնէութիւնը պատճառ եղաւ որ մեր դրացի ցեղերը մեր նկատմամբ թշնամանան, պիտի նշանակէր թէ անկէ առաջ անոնց հետ սիրով կ'ապրէինք, որ պատմական չէ: Վասնզի կրօնքը չէր առանցքը այն տեւական պայքարին, զոր քրիստոնէութեան առաջ և վերջ մղեցին մեր նախնիք, այլ անոնց կողմէն նուաճում մի և մեր կողմէն անկախութեան ոգին: Կրօնքի կամ քրիստոնէութեան հարցը կատարեց պիտակ դեր մը միայն, ծառայելով սոսկ իրը պատրուակ: Եթէ քրիստոնէութիւն չընդունէինք իսկ, զերծ չէինք կրնար մնալ քաղաքական այն դժուարութիւններէ և տառապանքներէ՝ որոնց յետոյ ենթարկուեցանք: Աւետարանի կրօնը բան մը չփոխեց արդարեւ իրաց գոյավիճակին մէջ, բայց աւելցուց բան մը, բարոյական զօրութիւն մը:

Սխալ է խորհիլ թէ ժողովուրդի մը ազգային գոյութեան համար քաղաքական վիճակը շատ աւելի կարեւոր է քան կրօնական վիճակը: Ստոյգ է թէ քաղաքական վիճակը անհրաժեշտ է պահպանելու ազգի մը բարոյականը, շատ աւելի անհրաժեշտ է կրօնը որպէսզի ազգ մը ունենայ բարոյական: Կրօնը կուտայ իսկ քաղաքական կեանքը կը պահպանէ զայն: Հրեաներ քսան դար է որ կ'ապրին անհայրենիք, լոկ կրօնքով: Նոյնը կարելի է ըսել Փարսիներու և ուրիշ զուտ կրօնական համայնքներու համար: Առանց քրիստոնէութեան մենք վաղուց անհետացած պիտի ըլլայինք պատմական իրականութեան դաշտին:

Անցեալի բոլոր հզոր պետութիւններ ինչպէս ու փշրուած են պատմութեան ճամբուն վրայ, առաջին՝ արտաքին հզոր ուժի մը յարձակումէն, որուն չին կրցած դիմագրել, երկրորդ՝ երբ ներքնորէն, այսինքն բարոյապէս քայքայուած և հիւսած են արդէն: Մենք զարեւրով առաջին դժբախտութեան ենթարկուած ենք, բայց երկրորդը մեր մէջ զօրաւոր եղած է, շնորհիւ քրիստոնէութեան և փրկած զմեզ:

Եկեղեցին ձաւառքի կենսաբնական կազմակերպելով վարչութիւնն է աշխարհի վերայ: Ազգային կը կոչենք Հայ Եկեղեցին ոչ թէ աստուածաբանական տարրութիւն

մը տալով բառին, այլ պատմական հասկացողութեան մը մէջ ամփոփելով զայն: Այդ կառոյցին մէջ ազգը գործիք եղաւ, քրիստոնէութիւնը՝ զօրութիւն:

Այսպէս ուրեմն, շնորհիւ քրիստոնէական կրօնին և դաստիարակութեան պահանջներուն, Ե. դարուն հայութեան ծոցին մէջ ամենուրոյակապ մեծութիւններ կառուցուեցան, մեր ժողովուրդին ամենէն պայծառ արժէքները երեւան եկան ու կերպաւորուեցան: Ճեղքին ոգին սովոր են ըսել ոմանք, սակայն այդ ոգին մտքին ու մտքերու կազապարին մէջ է որ ձեւ ու կերպարանք կ'առնէ:

Հռոմէական կայսրութիւնը գէպի կործանում իր վայրէջքը կը շարունակէր: Պարսկաստան նոր ինչակներ կը գտնէր իր մեծութեան: Ե. դարուն ծանօթ քաղաքակրթութիւնը հնութեան փլած հաւատարմներու և սկզբունքներու աւերակներուն տակ թաղած էր բարոյական սկզբունքները: Քանի՜ դար է որ կը կատարուէր արդէն թաղման այդ արարողութիւնը: Ռամին ու ազնուականը կը մրցէին իրարու հետ չորս հինգ դարէ ի վեր: Ռամին կոչիկին ծայրը այլեւս ազնուականին կրօնկրէ կը զպէր ինչպէս սովոր են ըսել ընկերաբանները: Մարգկային բարոյականին չէնք կը ճարձատէր, սակայն ընկերութիւնը չուզեր կամաւոր մահուան երթալ, և քրիստոնէութիւնը կը ջնար իր ընկերութեան չէնքը նոր մոյթերով վեր բռնել, թէեւ հին ատաղձներու գործածութեամբ՝ բայց ամբողջութեամբ և ոճով բոլորովին նոր կերպերով:

Ե. դարու թարգմանիչները լաւ գիտէին թէ լեզուն, գիրը և նոյնիսկ եկեղեցին և նման ազգային իրենք իրենց արժէքներ չեն կրնար ստեղծել, բայց միայն այդ արժէքներուն ձեւ, կերպարանք և դիմապիմ կուտան: Քրիստոնէութեան հոգիի խորհրդաւոր տարրը միայն կրնար ծնիլ, ինչպէս միւս, այնպէս ալ մեր ժողովուրդին քաղաքակրթութիւնն ու արժէքը: Այդ արժէքին արտայայտութեան կերպերն են գիրը, լեզուն, արուեստը:

Ե. դարուն «գարդարուած էր այլեւս անեղին իմաստը» հայ երկրի վրայ և եկող դարերը հակառակ իրենց ցուրտին և քուլքին, հուրին և արեւին, պիտի չկրնային

չորցնել աւետարանի մասնանիւթէն ընծիւղ առած տողուն կաղնին, որ հայուն հաւատքը եղաւ դարերու արհաւիրքին մէջ:

Ձ. դարը, իրեւ հարապատ ծնունդը Ծ. դարուն, կը շարունակէ քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ աստուածաբանական հասկացողութեանց պայքարը. հայեր հազիւ թէ մաս կ'առնեն անկէ: Եւ սակայն սխալ չհասկցունք, իթէ դուրս էինք պայքարէն, այսինքն անոր արտաքին մասէն, սակայն ներքնապէս քայլ առ քայլ կը մօտենայինք այն արժէքներուն՝ յանուն որոնց կը մղուէր պայքարը:

Արդէն Ե. դարու կէսին ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ, բարոքած էին միաբնակութեան եւ երկաբնակութեան վէճերը, որոնք իրենց սուր կերպարանքին պիտի յանգէին Քաղկեդոնի ժողովին մէջ (451) եւ յետոյ՝ Այդ թուականին հայեր իրենց ազգին եւ կեկեղեցւոյ գոյութեան նուիրական դաստիարակութեան միայնակ, եւ ինքնապաշտպանութեան այս դժուարին փորձերը ներքին զօրանալովն կեդրոնացման մը յեղափոխութիւնը առաջ պիտի բերէին: Այլեւս մեզի համար աստուածաբանական կոխը չէր կենսական խնդիրը, զոր յարուցանէր սովոր էր միշտ յունական նրբախոհ միտքը, այլ ազգային եւ զուտ քրիստոնէական նպատակի մը շուրջ ստիպուած էին յառել մտէն հայեցի աշխարհ, եւ այդ գործնական բայց բազմավրդով կեանքը իրաւամբ անտարբեր կացոյց գիրենք այն ամէն շարժումներէն՝ որ իրական օգուտ մատակարարելու հանգամանքէն զերթէ զուրկ էին: Այնուհետեւ ժամանակ մը Հայաստան հեռու մնաց վարդապետական նորամուտ բացատրութեանց ետեւէն, փմանաւանդ թէ՛ քաղաքի իր գուռները բոլոր ոտնձգութեանց դէմ: Սակայն սպառնալից էր քաղաքական աշխարհը, եւ միայն անձնուրացութեան զուգորդ կարելի չէր շարունակել իր ֆիզիքական ու հոգեկան կեանքը:

Թող թէ Ձ. դարուն, բիւզանդական կայսրութեան մէջ քաղաքական շրջանակներէն ներս դաւանաբանական ներքութիւնները տակաւ կը կորսնցնէին իրենց կարեւորութիւնը կրօնական տեսակետով, ծառայելու համար պետութեան չահիրուն: Կայսրերն ու պատրիարքները համախորհուրդ՝

կը ձգտէին դաւանական միասնականութեան, պաշտպանելու համար այլեւս պառակտուած կայսրութեան միութիւնը: Իսկ հայերու համար, դաւանութեան հարցին կը լծորդուի ազգային քաղաքական անկախութեան խնդիրը: Այս թուականէն սկսեալ հայը կը մաքառի Բիւզանդիոնին դէմ, դաւանանքական գեղարուի վրայ, նպատակ ունենալով նաեւ իր ազգային գոյութեան պահպանութիւնը: Դաւանաբանական այս պայքարները տակաւ պիտի հեռացնէին նաեւ հայերը յոյն մշակոյթէն: Այս իրողութեան իբր կակազդեցութիւն պարսիկները տակաւ աւելի թոյլատու ոգի ցոյց պիտի տային հայոց նկատմամբ, եւ պարսից կառավարութիւնը, ի հեճուկս յոյներու, պիտի հովանաւորէր նաեւ Հայոց Եկեղեցին:

Պարսիկներէն վերջ է. դարուն, արաբական տիրապետութեան առաջին շրջանին, արաբական քաղաքականութիւնը հայոց նկատմամբ եղաւ մեղմ ու բարեացակամ: Իրենց ուսումը կատարելագործելու համար այլեւս Հայաստանէն ուսանողներ չէին երթար Բիւզանդիոն, տակաւ կը քննարկէին յունական գիտելիքներու, եւ ուսումը կը կեդրոնանար հայկական գարոցներու՝ այդ շրջանի ծանօթ վանքերու մէջ:

Է. դարու բարձր կրօնական ոգին պիտի ստեղծէր Հայաստանի մէջ նաեւ իր գեղարուեստը, մասնաւորաբար ճարտարապետութիւնը: Պիտի կառուցուէին հոյակապ տաճարներ, որոնք իբր արդիւնք ծնուող պիտի առնէր քանդակագործութիւն, նկարչութիւն, երաժշտութիւն եւ հոգեւոր բանաստեղծութիւն, որոնք անհրաժեշտ էին՝ փառաւոր ու շքեղ եկեղեցիները կենսաւորելու համար: Մեր գրականութեան սկզբնաւորութեան իսկ հայ մտքի ազգային ստեղծագործութիւնը մամենէն աւելի բանաստեղծութեան մէջ երևան պիտի գար: Հին վիպասանութիւններէն զուրս, որոնք չարժանացան գեղարուեստական մշակման, զարգացաւ մեր հոգեւոր երգը, որ Ը. դարուն սկսնդներու պիտի վերածուէր իր ուրոյն կալմութեամբ:

Հոգեւոր երգերը, շարականներու, եւ արուեստներու յատկութիւնը կը բխի անոնց ծագման եւ զարգացման պատմութենէն: Իրեւ արդիւնք եկեղեցւոյ պէտքին եւ անոյ պայմանաւոր ներշնչումներու, եղած է գլխաւոր միջոցը՝ ժողովուրդի մէջ հա-

գեւորը զգացումը զօրացնելու: Շարահաններ, գանձեր, աղօթքներ զլիսաւոր արգիւնքները պիտի ըլլաին հոգեւոր այս արթնութեան: Անոնց մեծ մասը անշուշտ պարզ յարասութիւններ են Ս. Գրքէն, ազգեցութեանը մէջէն ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցիին, և սակայն կան նմոյշներ ուր ամենէն խտտապահանջ արուեստագէտը պիտի չլինայ դատափետման պատրուակ գտնել: Իսկ երբ նկատի ունենաք թէ անոնք բոլորը տողորուած են ու գեղէնութեամբ և գորովով, իրեն անապակ զեղումը մեր յոյսին, հաւատքին ու երազին, ուր կայ մեր երկիրը, մեր ժողովուրդը իր խոր ձգտումներով և ապրումներով, այն ասին հոգեւոր երգը, հայ երգը պիտի դառնար մեր քրիստոնէական մշակոյթին ամենէն քաղցր երեանքերէն մին: Ներուժ, կշռաւորութիւն, այնքան շնորհալիօրէն քաղցր միանգամայն հայ հոգեւոր երգը, բայց մանաւանդ կրօնական անհուռն ոգեւորութեամբ մը վեր թեւող: Գերազանցապէս յստակ ու զօրեղ, մարդկայնօրէն սրտառուչ և աստուածայնօրէն բարձրաթիւղ:

Սակայն քրիստոնէայ հայ հոգին միայն թեւող երգերու (երաժշտութիւն) և ճարտականներու (բանաստեղծութիւն) ծնունդ պիտի չտար, այլ պիտի ստեղծէր ինչպէս ըսինք իր գերազանց՝ քարէ երգերը, Հայ եկեղեցւոյ հարստագեղութիւնը: Պարզ, յստակ, իմաստութեամբ ճառագայթուն բայց միասեղ հայ ճարտարագետութիւնը, սուրբ խանդով ու խոյանքով վեր բարձրացած իր բոլոր ծաւալներով, մակարդականքով ու գիծերով, հայ աղօթքը, հայ տենչանքը երկնքին մէջ վերացնելու համար:

Իսկ երբ այդ միծալիւն ու մակարդակ որմերուն վրայ կը բացուին շնորհալի ծաղկաւորութիւններ, քանդակներ, այն ատեն հայ տաճարը ծանր ու լուրջ միտքով հանգերձ՝ միասեղ ուրախութեամբ մը պիտի լեցնէր նայող աչքը:

Հայ եկեղեցին այսպէս ծնունդ կուտար հայ արուեստին ու կը պատրաստէր հայ ոգիին զէնքը իր գոյութեանական պայքարին համար: Մեր պատմութեան ներքին իմաստը զլիսաւորապէս այդ պայքարին մէջ է, և անոր գերազանց արտայայտութիւնը՝ Հայ եկեղեցին:

(2)

Ե. Վ. Տ.

ԿՐԾՆԱԳՆՏՄԱՆԿԱՆ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Իւրաքանչիւր արուեստագէտի գիտակցութեան մէջ, աշխարհը կը ցոլանայ մասնաւոր և միակ կերպով մը: Իւրաքանչիւր արուեստագէտ կը թուի ըլլալ անձանթի հայրենիքի մը քաղաքացին՝ հայրենիքի մը՝ (anima) զոր ինքն իսկ մոռցած կամ անգիտացած էր: Եւ որքան որ արուեստագէտը մօտենայ այս հայրենիքին, այսինքն որքան նուաճումը ըլլայ ուժգին և ուղղակի, այնքան իր գործը գեղեցկութեան և կատարելութեան կը բարձրանայ:

Իր գիտակցութեանը մէջ խորապէս կորսուած այս հայրենիքին մէջ է որ Բեռլոս կը փորձէ վերագաւառել, գտնելու համար իր տպագրութեանց խնդրութիւնը և վերադարձաբերելու համար զանոնք իր գործերուն մէջ, զոր խորը պեղելու իր մեթոտը կ'անուանեն իր գործը դատողները: Իր էութեան ամենաթափաքուն բայց լուսաւոր մասերը դուրս բերելու համար է որ արուեստագէտը իր գործին մէջ պիտի վերադարձուրէ աշխարհը, ոչ թէ պայմանադրական պատկերներով և ծանօթութիւններով, որոնք հասարակաց են, այլ ձեւափոխելով իրականութեան կերպարանքները, նոյն այդ իրականութեանը հասնելու համար: Ձեւագեղծում, և ոչ թէ ճշգրիտ մերձեցում. վերբերելու համար anima-ն, այսինքն այն իրականութիւնը որուն կը նկրտի հասնել, ծակելով եսին քարացած կեդեւը:

Բանաստեղծութիւնը եւ արձակ. — Ամէն բանէ առաջ լեզուէ կշռաւոր է (rythmique), իրեւ արդիւնք անշուշտ ներքին, մտածումի բիբլիոն, և բարացուցիչ մը իր մեծ բանաստեղծ մը ըլլալուն, ուր բառերը կը գաղղին իրենց սովորական իմաստէն՝ յայտնուելու համար նոր նշանակութեան մը մէջ: Վասնզի երբ բառերուն կամ նախադասութեանց կը պակսի մագնիսը, ներշնչումը, կտորը կը դառնայ արձակ: Նարեկը բանաստեղծական է ամբողջապէս:

ու այդ է պատճառը որ իր տողերը ունենան մագնիսականութիւն և կռոյթ, եթէ ուզենք պատկերով մը բացատրել տարբերութիւնը բանաստեղծութեան ու արձակին, կարելի է ըսել թէ արձակը կը համեմատուի պարզ քաղաքային, իսկ բանաստեղծութիւնը՝ պարիս: Հատածները, այսինքն չափական գրութիւնը չէ որ գրուած քին կուտայ կըշտոյթ, այլ այն ներշնչումը որ զայն կը թեւաւորէ և նախադասութեանց կուտայ նոր կերպարանք և նշանակութիւն:

Այս է պատճառը անշուշտ, որ Նարեկի գլուխները վերածուին յաճախ նոյնազիւտ յարեւմտեան ամբողջութիւններու, նոյն բառերով սկսող և նոյն իրիմից ներքեւ: Ինչպէս ըսինք, նախորդ գլուխներուն մէջ, այս շարքերը յաճախ վարդաբաններու պէս կ'երկարին, սակայն գոժտուր չէ զայն գնահատել: Եւ օրինակ՝ շնորհիւ այն սեռն ու սերտ ներքին թրթռացումներուն, որոնք Նարեկին կուտան կերպարանք ու նշանակութիւն: Յետոյ, մերձիմաստ, համազօր տեսիլներու այս համաչափ յաշորգութիւնը որ հազիւ բարձրագոյն և սրտազօյն տեսիլով մը կ'աւարտի՝ կ'ընէ երգի մը ստեղծութիւնը, շնորհիւ իր նորութեան և նորոգման:

Բանաստեղծականութեան վերագրելի է նոյնպէս Նարեկացիի մօտ, իմաստը շատ յաճախ բառին ստորագասող ճաշակը՝ տեսակ մը զօրեղատիպ բառեր գործածելու, և իր տողերն առատօրէն յեղուտ անոնցմով, Բայեր, ածականներ, անուններ իրենց վառ ու շշուռն ճոխութեանը շնորհիւ, իրաւ է թէ լեզուին կուտան նոր գանձարանի մը երեւոյթը, և իր աղօթքները կը վերածեն յաճախ իրենց կարճանքին մէջ լեզուացող բանականութիւն, զամ արեւէն սղաքուած ու պսպղուն ծովի կոհակներուն, ծանրաբեռն աւելի նախադասութեանց արտաքին տարբերով, քան իմաստներու մանուածներով: Յետուի, շարել, կուտել, թանձրացեալ, խոտաղորշմ, հրփնորոշ մտապատկերներ, թոյլտուութեամբ համեմատաբար պարզ գաղափարի մը՝ որ կը բաւէ և կ'արժէ իբր բանաստեղծութիւն այդ խմբումներուն, ա՛յնքան սպաւորուած ըլլալ բառերուն անհատական գոյութեամբ ու զանոնք գրեթէ ըմբոստ, անտարազաս, ինքնաբաւ կեանքի մը բարձրացնելու գուարճութիւնն ունենալ, անհաւասիկ ինչ որ կը թուի թաքուն ու

կենդանի մեթոսն ըլլալ ընդհանրապէս Նարեկի հեղինակին:

Նարեկացին, իր բռնկող ու անզուսպ հոգիին չէ կրցած ծանօթ ոեւէ չափ մը յարմարցնել, իր ներշնչումի յորդառատ թրթռացումներուն խաղընթացն ու մերթզանգիւր սահմանքին պատշաճ, իր տողերը մերթ մեղմ և մերթ ուժգին, կ'առնեն կռոյթի երաժշտական բոլոր ազատ ու քաղցրահնչիւն շափերը: Հակառակ իր լեզուական, քերականական, կանոնադանց ու պեճած սանձարձակութիւններու՝ որոնք Նարեկացիի քերթողական հանճարի տեսակ մը անխիտական ոգիէն կը պոսթկան. հակառակ իր նմանատեսական ու երեքմի ճոռմութեան մօտեցող արտայայտութիւններուն, որոնք հետեւակ գրչի մը տակ խրտուցիչ պիտի նկատուէին. Նարեկը կը պահէ իր բրիթանի հաճելի եղանակաւորումները և թափը՝ շնորհիւ ինչպէս ըսինք այն ներշնչումին որ գերազանցօրէն իրենն է:

ՆԱՐԵԿԱՆ ՈՒՆԻԹԻՆ

Դարերու հասակով, ազգային գրեթէ անգիտակից հոգիին իշած գործի մը առջև, վերլուծումը պարտաւոր է ամփոփուիլ և քանի մը հիմնական գիծերու վրայ սեռել ոչ միայն այդ գործը, այլև այդ գործին ետեւ հեռացող, բացուող, աղուորացող գիծերու այն ստացումը, որոնց մէջ օրորուած պէտք է ըլլայ այդ ժողովորդին ամենէն ամօր հոգեմասը: Տարակոյս չկայ որ Աղղօթմամտեանը ընդունակ է նման ճիգ մը թելագրելու վերլուծողին:

Ձենք ետ դառնար անոր մէջ հաստատելու հայ գրական ոգիին, չլրելու համար հանճարի հիմնական յաղանդիչը: Ձենք դառնար ետ անոր մէջ կրկին հաստատելու համար հայ զգայնութեան քանի մը խորագոյն սկզբները և բարձրագոյն լարերը: Ձենք դառնար ետ նոյն անկեղծութեամբ խոստովանելու այդ գործին մէջ խոշոր խրամատային նուազումները, որոնք կարծես մեր պատմութեան նուէրն են մեր ժողովուրդին, այս ամէնը եղած են կանխող էջերուն մէջ:

Փորձ մը այս գործը ազգերու գրական նուիրեանց պատկառելի կրկնախն առաջնորդելու, և ազգերու արժէքներուն հանդիսարանին մէջ իր արձանը ամրապնդ կանգ-

ներու՝ թէև գրական, բայց ամբողջովին իրականութեան հակակշռէն դուրս կարելիութիւն մը չէ։ Կը զգուշանամ թերևս անկէ, հպատակելով մեր դարու ոգիին, որ նման բոլոր արժէքներու վրայ կարծես ստիպողաբար, տարակոյսին չընտը կը հետապնդէ։ Կը զգուշանամ ատակէ մտիչ տագ-նապով մը, գրականութիւն ընկու մեր օրերուն ընդհանրացած հոստորութիւնը։

Անտարտիկոյս որ մեծ գիրք մըն է Ազօթամատեանը, քանի որ մարդկային մեծութիւններու բոլոր սանդղաներուն հաւասար բազմաթիւ հատուածներ կը պարունակէ։ Անտարտիկոյս որ մեծ գրագէտ մըն է հեղինակը, քանի որ այդ հատուածներու ետեւէն անտիպ, յանդուգն, մինչև իր օրը չխորաչափուած աշխարհներու խուզարկումին հետամուտ գրելու կերպ մը ստեղծած է գրեթէ միակուսոր, խորքի և ձևի այս արտակարգ յաջողուածքի համադրութիւնը ուրախ ենք կարենալ կազմելու միտքէն ինչպէս կ'հանքէն։

— Միտքէն՝ որուն տեսակը Ազօթամատեանին մէջ առնուադն հաւասար է այդ ժամանակներու բարձրորակ բոլոր իմացականութեանց ներկայացող հարցերու վերլուծումին, խորացումին մէջ երբեք չտկարացող ուժով մը։ Ըլցել թէ երկու Կտակարաններուն ամբողջ գաղափարաբանութիւնը յատկապէս կը կազմէ այդ մտքին, չի նշանակեր անոր ինքնատուութիւնը կործանել։ Նոյն թիւին է որ կը զառնայ հազարաւոր գարեւէ ի վեր, կազմելու համար իրերաւ մերձ ըլլաւոր կերպարանքներ, մարդկային մարմին գետին վրայ։

Ըսինք արդէն, ու կ'եզրակացնենք, թէ Նարեկը նուազ միտքեական է. այս տեսակետով Նարեկացին — աւելի գործօն, գործնական նկարագիր մը ունի, և ցոյց չի տար հանգարտ երկնահայեցողութեան մէջ պշտեցեալ մարդու մը պատկերը։ Իր գոր-

ծին մէջ չենք հանդիպիր հոգեբանական գրուածքի մը՝ որ հետեւեալքն ըլլայ միտքե ընկղմումին։ Իսկ եթէ Նարեկի ազօթ-ները չեն լրացնիր դասական նկատուած ազօթքներուն բոլոր պայմանները, ատկեալ թերութիւն մը ըլլալէ աւելի՝ առաւելութիւն մըն է, վասնզի այն աւելին որ ան կը բերէ, կը գերազանցէ բոլոր կարելի խոստումները նման հատորներէ։

— Կհանքէն՝ որ Ազօթամատեանին մէջ արտակարգ խտութեամբ կտորներու գրութիւն մըն է, փնջուած ընդարձակ աշխարհէն ուր կ'աճին մեր յիմարութիւնները, կը շարունակուին մեր մեղքերը, կը շուշանուին մեր երազները։

Այդ միտքէն և այդ կ'հանքէն ճամբայ՝ դէպի ամբողջ մարդկութեան միտքն ու կեանքը, ապահովաբար այո։

Նարեկը մեր ժողովուրդին փառքին ու տկարութեանց հաղորդ, անոր կարելիութիւնէն խոստում, և անոր իրագործումներէն իրը վկայութիւն, երբ մեր նոր գրականութիւնը ուղեց արժեւորել, ապահովաբար գրականութիւն չէր որ կ'ընէր։

Մեր ժողովուրդի պարզագոյն անհատէն մինչև բարձրագոյն տեսանողը՝ դիմ մը կայ այդ գիրքէն անցնող։ Զայն չհասցողն իսկ մաս ունի անոր խորհուրդի էութենէն, զայն թափանցող իր հպարտութենէն։

Ասոնք վճիռներ չեն ընթերցողին։ Մենք կը հաւատանք թէ Նարեկին ընթերցումը հիւանդին վրայ ինչպէս երբեմն մահը ետ կը մղէ, այնպէս ալ հոգեկան հիւանդի մը նուազ աչքերու դիմաց, այս փառքին լոյսը բաւ է ամբողջ աշխարհովը փարատելու։

Մեր գրականութեան գերազանց հայ գիրքն է Նարեկը։

(8)

ԵՂՈՇԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Վ Ս Բ Ջ

ՔԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

Տ Ա Ր Ի Ն Ե Ր Վ Ե Ր Զ

(ՄԵՂԻՔԻ ԸՈՒՇԱՆՆԵՐԷՆ)

Տարիներ վերջ,
Մահինին մէջ սասափակուո,
Կին մը պառկեր էր մահամեծ:
... Ու թափօր էր անոր աչին,
Կեդրոնն որուն,
Առանց խաչի, բայց գեղանի
Երիտասարդ Գալիլիացին,
Լոյսեր հագած,
Ճամբայ կ'առնէր դէպի երկինք:

Խոր մըրուծի մը ընդերքէն,
Աչին անոր եկան, եղան,
Կրտս, կրտս, տարիներն հին:
Եղաւ աղջիկը պարմանի,
Մեղքի շուրթին դողողըրացող.
Կինը հասուն,
Որ կիրքերու անգունդն ի վար
Զինքն արձակեց թաւալ թաւալ:
Եղաւ պալասն իր հայրենի
Անոր աչին.
Մեծ դանդիմով,
Որու խորքին գանին վրայ
Արքայօրէն բազմող մարդէն
Կեանքը խնդրեց մահապարտին...:
Ան էր հիմա, երիտասարդ Գալիլիացին,
Առջեւն ինկած մեծ թափօրին,
Ճամբայ կ'առնէր դէպի երկինք:

Անոր աչքէն շողը լոյսի,
Հըզօր կեանքի աղբիւրն ինչպէս,
Հոսեցաւ մէջն իր արիւնին.
— Մենք կը մեռնինք մեծ կեանքին մէջ,
Յորդումովը մեր ուժերուն —:
Թեթեւ ըզգաց մարմինն իր խեղն,
Պառկած կինն այդ,
Ըսես թեւեր դրբին ուսին,

Հետեւելու այդ թափօրին :
 Երեսասարդ Գալիլիացին
 Առանց բառի
 Հըրաւէր էր
 Դէպի կայանն երկինքներում ,
 Ուրկէ խօսեր էին իրեն
 Խորհրդաւոր , պարզուկ մարդեր :

Յանկարծ մըքնեց ,
 Կամարին տակ ,
 Աղջնակի երկու ձեռքեր ,
 Կը կըրէին կարմրեաներկ ,
 Գըլուխ մարդու բաց աչքերով :

Թափիլն ըզգաց ան իր մէջէն
 Ոսկորներն իր ,
 Այնքան ուժգին սարսափն անոր :
 Ուզեց պռռալ , ու չըկրցաւ ,
 Կըղպուեր էին շրթոններն իր :
 Դարձեր էր ետ Գալիլիացին ,
 Ուրուն դէմէն խաղաղութիւն
 Եւ օծութիւն ու զըթութիւն
 Ծաւալեցան իր հոգիին ,
 Դարձնելով իրեն կըրկին
 Ամենօրեայ երազն իր հին ,
 Թէ իր մեղքին՝
 Օր մը ներում ըլլար պիտի ,
 Զի հանչցած էր ցաւն ամենուն ,
 Ամենուն պէս ,
 Եւ մեղքերէն վեր բարձրացեր ,
 Երբ տառապէր էր ու սիրեր :

խաղաղութիւն ստատիակուռ
 Մահիճին մէջ ,
 Տագնապ , կըրակ , հաճոյք , արցունք ,
 Ինչ որ կընոջ մարմինը խեղճ
 Կը հալածէ լրման կէս դար ,
 Հիմա ինկեր էր երեսէն
 Ներում գըրած Սալմէին :

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ

Գ. — ԳՈՐԾԻՆ ՏԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԱՍ ԿԵԻՌԸ

1. — ԾԱՆՆՈՒԹԱՆ ԿԵԴՐՈՆԸ

ՕՑՍ ԳՈՐԾԻՆ

Ինձի համար հաճելի է հեղինակներու գործին վերաբուժման յիտոյ, անոնց մէջ ծանրանալ այն քանի մը հիմնական կողմերուն՝ որոնք ունեն հեղինակ ամենէն աւելի ճիշդ կը յատկանշեն: Ոչգ եղաւ Շնորհալիին համար: Ն. Լամբրոնացի աւելի քան յարմար անձնաւորութիւն մըն է նման փորձի մը: Պիտի չտարուիմ իր հէքեթովը, կաթնիկ-կամօտ անձերու մօտ իր ստեղծած հմայքովը, ոչ ալ պիտի տարուիմ հայ աւան-դապահ ուղղութեան իր հանգէպ բանաձեւած որոշ վերապահութեամբ: Գրագէտի մը խղճմանքն է որ առնէ կուտայ ինձի:

Ա. — Կ'ուրամամ իր ամբողջ մեկնողական գործը. — Մէջն ըլլալով շատ գեղեցիկ գիրք մը, Պատարագամատոյցը, խոստովանելով հանդերձ թէ այս վերջինի մէջ անխուսափելի հասարակ տեղիքներու դէզը, մեթոտին պարտադրանքը, երբեմն կը մնան անկարող մթազնեւ ուս հաստատուն, բուռն խառնուածքը, ջիւղը, ինչպէս կ'ըսեն նորերը, հաւատքին տենղը, որ բանաստեղծական շառայլ մը կ'անցնէ մեկնողական թո՛ր ու բուռն է մեզի կուտայ զգայութիւնը մարդու մը, մօտիկը դրուելու չափ շնորհի զոր կը հաստատենք եկեղեցւոյ խաւտիպ գո՛ծ մեկնիչներուն մօտ — Ս. Օ. գոստինոս, Ուոգինէս, Բարսեղ, Ոսկերեւորան: Յաւ է ինձի որ այս նշմարները, «պահերը» այդ ընդարձակ գործին մէջ ըլլան թեթեւ և պատահական: Աւելի ցաւ՝ որ գործին մէջ իր ժողովուրդին հոգին չտրուի հաստատել ինձի: Կրնայ ըլլալ որ պահանջներս նկատուին չափազանց տեսական: Բայց համոզուած եմ որ Ս. Օգոստինոսի խոստովանութիւնը քրիստոնեայ ըլլալուն չափ,

եթէ ոչ աւելի, հոգովեական է, ու Պողոսի Թուղթերը որոշ չափով հրեան կը յայտնեն: Տրուած ըլլալով որ ճիւղեքի՛ր իր կարողութիւնը ոչ ոք ունեցած է մեր մէջ իրեն չափ, Ն. Լամբրոնացի ի վիճակի էր իր ժողովուրդն ալ խառնելու իր մեկնութեանց ընդհանուր քարեխառնութեանը: Ով որ կ'աւարտէ Ոսկերեւորանի ճառերը, յստակ մտապատկերներ կ'ունենայ Բիւզանդիոնի ընկերութեանէն, բարբերէն, հոգեբանութեանէն: Պատարագամատոյցը ոչինչ կը խօսի հայ հոգիէն: Մեկնողական մնացեալ վաստակին համար կը կրկնեմ վճիռը Դուրեան Սրբազանին:

Բ. — Կը մեծեմ իրեն բանաստեղծի տարրական խել ընդհրդ. — Իր ազօթքներուն, ճառերուն եւ մեկնութեանց վրայ անխնայ իր սիրտը պարպող այս մարդը, և իր թուղթերուն և իր պատուէրներուն մէջ իր միտքը չարչիւղ այս իմաստունը, կարծես չուզելով կամ հարկադրեալ ձեւով կը մօտենայ չափուած խօսքին, անոյ ըսելու համար ամենէն հասարակ բաները մի ունէ միջակ տաղաչափի նման: Ուշագրաւ է մանաւանդ խոր վրիպանքը Շնորհալիի կեանքին վրայ իր մէկ բաւական երկար քերթուածին, քանի որ անոր զաւակն էր գրեթէ: Իր շարականները սովորական խօսքեր են, թերեւս եղանակով միայն զիրենք արգարացնող:

Պարտաւոք եմ յայտարարել որ այս մարդը զուրկ չէ բանաստեղծի զգայութենէն: Իր արձակը գեղուն է անով, իր կեանքը սրտատուչ քերթուած մըն է: Այնքան շատ ազօթած ու լացած է որ կարծես գրելու տեղ ապրած ըլլայ բանաստեղծի ըզգայութիւնը:

Գ. — Կը ծանրանամ իր բոլոր թուղթերուն եւ խորհրդածութիւններուն վրայ. — եթէ աւելցնենք քանի մը ճառ — Հոգեպալուստի և Համբարձման — կ'ունենանք զրական մասը այս մարդուն:

Թուղթերը բազմատեսակ են: Տուի անոնց անունները: Եթէ անոնք առաջնակարգ վկայութիւններ չեն, ժամանակ մը համադրող, մտայնութիւններ սեւեռող, որոնցմով կարելի ըլլար ճանշնալ աշխարհներ, և բարբեր — գէթ հայ հին գրականութեան մէջ այն բացառիկ քանի մը էջերն են ուր մեզի տրուած է շփուիլ անձնաւորութեան

մը հետ: Կ'անցնին մտքէս Փարպեցին, Ման-
գակունին, Օձնեցին, Մագիստրոսը, Շնոր-
հալին և այն հատուկտոր կենսագիրները
որոնք պատմութիւնը խառնած են աստ-
ուածաբանութեան և մեծ մարգերը հեշ-
տագին սրբացուցած են: — Կորին, Մե-
րոպ երէց, Մխիթար Անեցի, Գր. Սկեւռա-
ցի և տակաւին Սովեթներուն մէջ հաւաք-
ուած հատուկտորներու պատուական հեղի-
ները: — Ասոնց մէջ Լամբրոնացին յանկու-
ցիչ գէմք մըն է: Ուշագրաւ է իր միտքը,
ներողամտութեան լայնքով, տրամաբանելու
շատ կորովի յարգարանքով, վերացեալ ի-
րողութիւնները կրնանք անհեշտ և ձգտող, որ
սակայն յամախ կը խաղաղի զգալութեան
կրակով: Ասով չեմ երթար անոր մէջ ի-
մաստասէր մը հաստատելու աստիճան, Բայց
իւր խորհելու ձևը ըլլալով հանդերձ կիրքի,
ջերմութեան որով չափով ենթակայ, մեր
հին մատնագրութեան ամենէն կորովին է:
Մայ Թուղթերուն մէջէն, բացի իր մտքէն,
մանաւանդ իւր խառնուածքը, մշտագործօն
իւր անձը, յանգուգն իր դիտողութիւնը, ի-
րերը տեսնելու, դատելու, գասաւորելու,
զգալու իւրակերպ իր գեղեցկութիւնը: Յի-
շել որ այդ թուղթերէն ոմանք ճշերանձ-
նակականն են, այսինքն իրեն, իբրև հո-
գիի գաստարակի ուղղուած տաղանգներ
ու իւր պատասխան: Իր խորհրդածու-
թիւնները որոնց հասցէները կը պակսին,
կը խորհիմ թուղթեր են ուղղուած այս ու
այն իշխանին, եպիսկոպոսին, երէցին, ա-
րեղային ևն: Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին
վերագրուած թուղթը լայնօրէն կը բանայ
մեզի այդ մարդուն ջղային դրութիւնը:
Տարտնի ատենաբանութեան մէջ ալ, հա-
կաւակ աստուածաբանական մեծ մթերքին,
գոհուար չէ զգալ կրակոտ եկեղեցականը,
իւր գտնէն խանդավառ, որ կը մոռնայ չըը-
շմը, գիրքին պատմչները, և անդուռն
կը բանայ իւր բերանը պոռալու համար իւր
բոլոր գաւառութիւնները, գանգատները, իւր
ժամանակը եղծանող ամէն կարգի աղան-
գաւորներու:

Կը քնայ խօսիլ շատ գովուած իւր ճա-
ռերէն, գլխաւորաբար Հոգեպալսեան եւ
Համբարձման ճառերը, որոնցմէ մէկը կար-
ծեմ Տօնացոյցին մէջ ալ մտած է: Այս ճա-
ռերուն համարը հաւանաբար անկէ է որ
շատ զօրաւոր անձնականութեամբ մը պաշտ-

պանուած են երկուքն ալ: Զմոռնալ որ
ճառը (discours) շատ մօտիկն է հասարակ
տեղիքին: Ինչ զարմանք որ կաթողիկ եկե-
ղեցին որուն աստուածաբանութիւնը զօրա-
ւոր տրամաբանութեան մը կը կոթին ըլլար
չեղտօրէն յանձնարարած նոյն իսկ պար-
տադրած այս սեւը իւր բոլոր վարդապետ-
ներուն:

ԾԱՆՈԹ. — Եկեղեցւոյ բեմէն արտա-
սանուելիք խօսքին նկարագրը ըլլալէ ա-
ւելի ինքնատուութիւն, նորութիւն, պար-
տաւոր է հետեւիլ աւանդութեան, անկէ չը
չեղելու գնով: Որքան բառ առ բառ, բնա-
բան առ բնաբան մօտիկն ըլլանք հին ուսու-
ցումին, այնքան զերծ ենք վտանգէ:

Ճառերուն մէջ մօտէն կը զգամ անձը իւր
բոլոր նկարագիրներովը — զիմեւ այս մա-
սին «ՄԱՐԿԱՆ» գլուխին: Թուղթերուն պա-
րագայականութիւնը, աշխարհայնութիւնը,
ասոնց մէջ կը պակսի: Թիսարէնը երկնա-
յինով ողողունի մը, խորհուրդով թրթռալ
մը, տրամաբանելու տեղ որով տրամադրու-
թիւն մը զգալու՝ այս ճառերուն կուտան
բացառիկ տարողութիւն: Մեր պատրիարք-
ները կ'սխալօրէն Հոգեպալսեան ճառը աշ-
խարհաբար կարգալ եկեղեցւոյ բեմէն, Կան-
խող դարու քահանայ մը — արեւելահայ —
այդ ճառը թարգմանած է աշխարհաբար
և տպած: Ասոնք փաստիւ են թէ մեր հին
ջատագովական գրականութեան մէջ այս
էջերը այն քիչերէն են ուր զգայնութիւնը
ըլլայ տիրապետող խմացականութեան վրայ:
Յիսունէ աւելի մեծ ու փոքր հատորներու
հեղինակ մարդու մը մասին գնահատման
սա քիչ մը խիստ կշիռը թող չզարմացնէ
ձեզ: Դուք տեսաք թէ նոյն չափը գործա-
ծեցինք Շնորհալիին համար:

ԾԱՆՈԹ. — Ամէն անգամ որ մեր հին
մատնագրութեան մէջ վարդապետական,
մեկնողական, և սրբազան բանաստեղծա-
կան էջերու վրայ փորձենք արդար վերու-
ծում մը, միշտ ալ պիտի գիմաւորուինք
այս տաղանգներէն: Էկենետիկ տպուած
Լամբրոնացին իւր այն մասին մէջ ուր եկե-
ղեցւոյ խորհուրդները, եպիսկոպոսներու
պատկերները, քահանաներու արարմունք-
ները, կարճ՝ հոգեւոր կեանքը շահագրգռող
ամէն երեւոյթները վերլուծումէ կ'անցնէ
մարդը, ինծի տրուեցաւ հաստատել անձ-
նական շատ կենդանի դիտողութիւններ:

3. — ԱՌԱՒԵԼՈՒԹԵԱՆՆԵՍ ԵՒ ԹԵՐՈՒԹԵԱՆՆԵՍ

ԱՌԱՒԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա. — Մեր հին գրականությունում ամենեկն տրամաբանական ոճով կայ այս մարդուն մեջ. Գրեյուս այն եղանակը որուն ուժը կուգայ մտածուիմէն, անոր խորութենէն և իրաւութենէն: Այս պարագան է որ կ'անդրադառնայ, կը կարծեմ, որպէսզի իր նախադասութիւնը չըլլայ հատկուուն, շնչատ կամ օծուն, թոյլ ու սողոսկուն: Այլ ըլլայ ծանր, մտածուիմ հագնող, զայն տարազող, այդպէսով լայն և զօրաւոր յօրինում (constitution) մը: Կաթոլիկները զուր տեղը չէ որ կը հիանան այդ ֆրազիէն զբայ: Առաւելութիւն՝ որ շատ քիչ անգամ իր լեզուն ենթարկուած ըլլայ Ոսկեզարէն վերջ մեր գրողները պղտորող յանցանքներուն, անճշտութեանց, քերականական զանցումներուն, կուտակման, բառական հետորոշութեան, օգայնութեան ևն: Այլշան կրկնրոնեան կ'անուանէ անոր ոճը: Վերապահեմ այդ կարծիքէն քանի որ հոմմաւցի աւտենաբանին տրամաբանութեան մօտ միտք մը թէ՛ և, Լամբրոնցանին չունի զգայարանքը գեղեցիկ ֆրազիին: Ձէ հետտորած, պատիւ մըն է այդ իրեն, բայց չէ ալ յօրինած, այս վերջին բառը առնելով արուեստի իմաստով:

Բ. — Անհուն իր անճանալանութիւնը որ լեցուցած է իր 30 տարիները, լեցուցած է իր գործը ու եօթը դար է և չէ պաղած զեռ իր կրակէն: Իր թուղթերէն եթէ զեղչենք պարագայականը ու դաւանաբանականը, մնացածը կեանքն է այս անգամ — զխազրով —, այսինքն ամէն ժամանակներու ու ամենէն հրատապ հարցերը: Անոր շնորհ չենք կրնար մտածել այլ կ'ապրինք: Ահա թէ ինչու թուղթերուն խռովիչ գեղեցկութիւնը բանաստեղծութեան պէս կը տպաւորէ մեզ:

(3)

Գ. ՕՇԱԿԱՆ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԸ

(ՂԱՍ. Է. 11 — 17)

Նոր Կտակարանին մէջ այս քաղաքին անունը Ղուկաս Աւետարանով միայն յիշատակուած կը գտնենք (Ղկա. Է. 11), Այժմ՝ երեմիայի այս քաղաքը կիսակործան գիւղի մը երեւոյթը ունի, Նեյքն անունով աղաւաղուած, խղճալի և ցեխոտ յաջորդական խրճիթներու շարքով մը, ձէպէլ էլ—Տահի կամ Փոքր—Հերմոնի հիւսիսային—արեւմտեան անկեան ծայրը հաստատուած, ուրկէ՛ գէպի վար Սգրայիլի ընդարձակ և կանաչազարդ դաշտը կը տարածուի:

Լեռը ձէպէլ—Տահի կը կուլուի, սուրբ հռչակուած իսլամ կրօնաւորի մը անունով, որուն գերեզմանը լերան գագաթին վրայ ցոյց կը տուի, կոնաճեւ կատարով մը բարձրացած:

Փոքր Հերմոն լեռը, երեք լեռներու կատարներէ կը բաղկանայ, գրեթէ միեւնոյն բարձրութեամբ (1815 ոտք բարձր ծովու մակերեսէն), արեւելեան կողմինը՝ ձեպէլ—Անարուս, մէջտեղինը՝ ձեպէլ—Անուլ, երկուքն ալ հարսիսային կազմուածքով, իսկ հարաւ—արեւմտեանը՝ ձեպէլ—Տահի՝ պաղալթի կազմուածք ունի:

Այժմ այս գիւղին մէջ հազիւ 200 իսլամներ կը բնակին: Դիւղին շուրջը բազմաթիւ քարէ աւերակներ և փլատակներու մնացորդներ կան, որոնք ցոյց կուտան թէ՛ անցեալին մէջ այս տեղը շատ կարեւոր քաղաք մըն է եղած: Քաղաքը ժամանակին պարիսպներով շրջապատուած և ամրացուած չէր հաւանաբար, վասնզի՛ պարիսպի և ամրութեանց մնացորդներ և հետքեր գոյութիւն չունին: Սակայն, Գօնատէր, «Վրասաշինութեան Արուեստը» աւունով իր գրքին մէջ (էջ 122) Ղուկասի Աւետարանին, «ի դուռն քաղաքին» (12) հատուածէն, պարիսպի մը հետքը մատնանշել ցոյց տալ կ'ուզէ, սակայն՝ այս ենթադրութիւնը հաւանական չէ. օրինակի համար, երբ Վճորին դուռը, «Անցքին դուռը» և կամ «Անկեան դուռը» կ'ըսենք,

հոն յիշուած տեղւոյն մէջ ոչ մէկ դուռ և կամ պարիսպ գոյութիւն ունի, պարզապէս անցք մըն է, հոս ալ այս պարագան պէտք է եղած ըլլայ:

Մթնալէյ ՎՍինա և Պաղեստին» գրքին մէջ (էջ՝ 357) կ'ըսէ թէ «Ոչ մէկ վանք ու ոչ մէկ աւանդութիւն» քաղաքին դուռը ցոյց չի տար»:

Ողջալի խորհրթներու մէջ փոքրիկ մըզկիթը, որ ցարգ գոյութիւն ունի, և որ զարմանալիօրէն ՎՄեր Տիրոջ Յիսուս Գլխատոսի տեղը» կը կոչուի, այս անունին անուանակոչութենէն կարելի է ենթադրել թէ՛ տեղը հին քրիստոնէական եկեղեցի մըն էր ժամանակին, որ նախկին չըջանին անհետացաւ, խաչին տեղ ժամին հովա. նաւորից գայլ, սակայն անունը մնաց միշտ. «Մեր Տիրոջ Յիսուս Գլխատոսի տեղը» անուանակոչութեամբ...:

Հիմա մաշած քարէ աստիճանները, որոնք գէպի գիւղը կը բարձրանան, Ղուկասի Աւետարանին մէջ յիշատակուած յիշատակելի այդ օրէն ի վեր կարծես թէ՛ փոխուած չեն, երբ հոն՝ մեր Տէրը միամօր և այրի կնկան մեռելական թափօրին հանդիպեցաւ և անոր որդին յարոյց ի մեռելոց: Գիւղին մէջ, ասդին անդին ծակեր և խորշեր կը տեսնուին: Ննային» երբա. յեցերէն «գեղեցկութիւն», «հաճոյատե. սիլ» կը նշանակէ, Թալմուտն ալ կը յիշատակէ Ննային քաղաքը, ուր՝ կ'ըսուի թէ՛ քաղաքը ակնապարար տեսարան մը ունի: Որպարեւ Ննային» անունը բառին սենցած նշանակութիւնը կ'արտացոլացնէ, Պաղեստինի մէջ, ո՛չ մէկ տեղ այնքան գեղեցիկ այնքան գրաւիչ տեսարան մը ունի որքան Ննայինը:

Ննայինի մօտակայ և չըջակայ լեռներուն և բլուրներու վրայ է որ Հին կտաւ կարանին մէջ յիշատակուած պատմական արժէք և նշանաւոր հանդիպացած՝ գէպե. ըն և եղելութիւնները տեղի ունեցած են:

Վարը՝ սարահարթին վրայ Եզրայէլի լայնատարած և կանանչադարգ դաշտը կը տարածուի, որ ի մասնաւորի Պաղեստինի պատմութեան մէջ հուշակուած անուն մըն է, հոն էր որ Նաբուգոդոնոսորի օրերէն մինչև Նաբոլէոն Նաբաբարթ անեղ և մեծ պատերազմներ և ճակատամարտեր մղուեցան: Այլ կողմէն՝ Նազարէթի բլուրները,

բարձունքները և լեռները կը տեսնուին, իսկ ձախ կողմէն Գեղընէի լեռները իրենց թխորակ քարերով և կանանչութիւններով, հեռուէն՝ կարմիրգու լեռը Միջերկրականի կապոյտին վրայ բարձրացած բնական բերդի մը կը նմանի, աւելի հեռուն, հեւքիսէն Մեծն Հերմոն լեռան ձիւնածածկ զապաթը կը տեսնուի, որ կ'իշխէ բոլորին վրայ:

Գեղընէ լեռներուն վրան էր որ Սաւուդի և Յովնաթանի մահը պատահեցաւ և երբ Դաւիթ թագաւոր-մարգարէն իմացաւ իր սիրելի Սաւուդի և Յովնաթանի մահը, ողբաց և ողբեր գրեց, որոնք երաւայեցիներու կողմէն կ'երգուէին իրբեւ սուգի և տրտմութեան բեղեր, «Էկրինք Գեղընայ, մի՛ ինչէ ի ձեզ ցօղ, և մի՛ եկեսցէ ի վերայ ձեր անձրեւ...» (Բ. Թագ. Ա. 21): Դաւիթ մարգարէն լացաւ և լացուց հրեայ ժողովուրդը, հրեայ աղջիկները լացին երկար ժամանակ, իրենց սիրելիներուն աղէտալի մահը ողբալով: «Դեսեբ խրայելի, լացէ՛ք ի վերայ Սաւուդայ, լացէ՛ք ի վերայ նորա որ գգեցուցանէ ձեզ կարմիր»՝ հանգրծ զարգուն ձերով, որ արկանէր զարդս ռուկոյ ի վերայ հանգրծ ձից ձերոց» (Բ. Թագ. Ա. 24):

Գիւղին սարահարթին արեւելեան ծայրին վրայ, եկեղեցի մը կայ, հաւանաբար Դ. դարէն մնացած, հին եկեղեցիի մը աւերակներուն վրայ շինուած, ըստ աւանդութեան հոն՝ ուր մեր Տէրը այրի և միամօր կնոջ որդին յարոյց:

Ննայինի հին եկեղեցին, Ուալակրիներու Ս. Երկրէն հեռանալէն վերջ, մզկիթի մը վերածնեցաւ, որուն աւերակներուն վրայ սուրի մզկիթ մը կառուցուեցաւ: 1880 թուականին, Ֆրանչիսկանները երկար բանակցութիւններէ վերջ, Ֆրանսական հիւպատոսին ջանքերով եւ օգնութեամբ աւերակ մնացած տեղւոյն տէրը եղան և հինին վրայ նոր եկեղեցի մը շինեցին, որ մինչև ցարգ կը տեսնուի:

Եկեղեցիին մօտը, առատահոս և դուլալ աղբիւր մը կայ, Ննայինի առաջան անունով, կոնածէւ տաշտով մը, որուն առընթեր քանի մը հատ հին դամբարաններ կան անտաշ քարերով:

ՊԱՂԵՍՏԻՆՑԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ԿՈՌԻԿՈՍ

Նոյն ԺԲ. և ԺԳ. դարերուն, Կոռիկոս, իր ծովային նպաստաւոր դիրքովը բանուկ նաւահանգիստի մը վերածուած էր ու Հեթում Ա.ի իշխանութեան և վերջ, շուրջ 1268ին, զանազան ազգերու՝ ինչպէս Հայ, Կիպրացի, Սուրիացի ու Արաբ, ապրանքներով բեռնաւոր նաւ մը կը զբտուէր Կոռիկոսի նաւահանգիստին մէջ, in portu Curchi, ուր հակառակութեան մը հետեւանքով կողոպտուեցաւ ձենովացի ծովակալ Luchetto de Grimaldiէն, որուն վերայ բողոքագիր մը տրուեցաւ Հեթում Թագաւորին՝ որ իր կարգին բուն կերպով բողոքեց ձենովայի Հասարակապետութեան։ Գոյացած իրաւաստութեամբ մը ապրանքներուն համար քնասուց հատուցուի եղաւ։ Յաջորդ ԺԴ. դարուն, սակայն, երբ այս նաւակայքը Կիպրոսի իշխանութեան տակ անցաւ, Կոռիկոս ստացաւ առեւտրական մեծ կարեւորութիւն ու Կիպրացիք զայն օգտագործեցին Կիլիկիան ծովեզերքին և Պամփիլիոյ առեւտրական յարաբերութեանց ի նպաստ։

Լեւոն Ա.ի օրով և Նոյնիսկ շատ աւելի կանուխէն, Կիլիկիա ծանօթ էր արդէն Խալապի վաճառականներուն, գլխաւորաբար Վենետիկցիներուն եւ ձենովացիներուն, ինչպէս որ տեսանք, որոնք ազատ վաճառականութեան ի նպաստ ամէն առանձնաշնորհում ստացած էին Կիլիկիան արքունիքէն, զարկ տալու նպատակաւ երկրին առեւտրական շարժումին։ Այսօր նաւահանգիստը Լեւոն Ա.ի օրով տակաւին հռչակուած չլըլլաով, Խալապի հասարակապետութեան նաւերը կը մտնէին Սեւեւիոյ, Կոռիկոսի և Ատալիոյ նաւահանգիստները՝ ուր անոնք ամէն ազատութիւն կը վայելէին, ինչպէս որ յետագային պիտի վայելէին Հալէպի մէջ, ոչ միայն իբր փոքր գաղութ մը հոն բնակելու, այլեւ եկեղեցի ու դպրոց ունենալու, ինչպէս նաեւ ազատ մնալու արքունի ամէն տեւ-

սակ տուրքեր վճարելէ։ Եւ այս բոլոր դերութիւնները անոր համար՝ որպէս զի անոնք յօժարութեամբ և յաճախակի զան Կիլիկիա, երկրին բարգաւաճմանն ու ճոխութեանը նպաստելու միանգամայն եւ առիթը ներկայանալուն, իրենց նաւերովը, զէնքերովն ու այլ միջոցներովը օժանդակելու Հայ արքունիքին ու բանակին։ Փոխադարձաբար Հայերն ալ պիտի ընտելանային, առեւտրական այս յարաբերութեանց մշակումով, արեւմտեան ժողովուրդներու մշակոյթին և բարքերուն։

Այսպէս Կիպրացի առեւտրականի մը որդին՝ Թիպարզ, որ մեծ վարկ ունէր Պետրոս Բ. Թագաւորին առջեւ, որիւր շատ մը շնորհներու կարգին, խնդրեց նաեւ Կոռիկոսի կառավարչութիւնը։ Սղրամպատի ժամանակագիրը՝ որ այս տեղեկութիւնը կուտայ, կը պատմէ որ խնդրաբկուն յատկապէս բրած էր այս առաջարկը, յափշտակուած այն շահաւէտ եկամուտներէն՝ զորս կուտար Կոռիկոսի մաքսատունը, տարեկան երեքէն մինչև չորս հազար տուքագրի հասնող։

Հայոց Ծոցցին մէջ սեղմուած Կոռիկոս նաւահանգիստը միակը չէր սակայն իբր մաքսատուն և հաշուետուն քրիստոնեայ և մահմադական վաճառականներու. կային նաեւ փոքրիկ այլ խորշեր՝ որոնք Նոյնքան կը ծառայէին իբր նաւակայք։ ԺԴ. դարուն, հայազգի և Լուսինեան իշխաններու օրով, այս նաւակայքերը, ինչպէս՝ Սկատելոր, Մանաւկատ, փոքր Անտիոք (Antiochia ad Cragum), Անեմուր, Միկի կամ Սեկին, Սիլիֆքէ, Լամոս ևն., յաջորդաբար զբաւուեցան էմիրներու կողմէ՝ որոնք մեծագոյն մասով Դարամանի մեծ իշխանին ճորտներն էին և որոնց հետ Կիպրացիք յաճախ կուտէ մէջ էին, ձեռքէ ձեռք խնդու համար երկիրը։ Մինչև 1448 Կոռիկոս մնաց Կիպրացիներու ձեռքը, մինչդեռ Սեկին և փոքր Անտիոք 1332ին կը մնային գեռ Հայոց ձեռքը, ինչպէս որ կը տեսնենք 1332 Օգոստոս 22ին Յովհաննէս ԽԲ. պապին գլխիոնէն Հռոմոյի քաղաքներուն մեծաւորին ուղղած նամակին՝ որով կը հաղորդուէր Հայոց Լեւոն Ե. Թագաւորին կողմէ իրեն յանձնել սոյն երկու բերդերը, պայմանաւ որ անոնք պաշտպանուէին յիշեալ քաղաքներէն, զանոնք մօտէն ճնշող

թուրքերու դէմ: Անցեալին մէջ փորձը ցոյց տուած էր որ այս ծովեզերքին իշխողները, որոնք որ ալ ըլլային, քրիստոնեայ կամ իսլամ, ան չգաղթեցաւ ու շաղկաթեան առարկան ըլլալէ եւրոպացի վաճառականներուն, ձենովացի, Գաթալանցի, Բրովանսցի ու Կիպրացի որոնք հոն կուգային զնելու համար Փոքր Ասիոյ բերքերը և կամ ծախելու համար Աղեքսանդրիոյ վրայով բերել, տրուած արեւմտեան ապրանքները: Հող էր որ կը ծախսէին նոյնպէս պատերազմի արգիլեալ ապրանքներ, միւս կողմէ մահմետականներուն ծախելով քրիստոնեայ ու սեւամորթ գերիներ, մեծ շահեր ապահովելով իրենց:

Պատմութիւնը կը վկայէ որ Լեւոն Ա. ի իշխանութեան օրով, 1211, Կիլիկիան իշխանութիւնը Տաւրոսի պատուարներէն մինչեւ Փոռիզիս ու Կապադովկիս կը տարածուէր, իբր տասնվեց օրուան ճանապարհ, բաւական ընդարձակ երկիր մը, արդարեւ որ տակաւ կը մեծնար ու կը զարգանար, չըլլալայ բերդերու ու կշանքերու յաւելումով, մեծագոյն մասով Անտիոքի յոյն իշխաններու ձեռքէն խլուած, ընգամէն իբր եօթանասուներկու բերդ, առաւել կամ նուազ անկախութեամբ և նոյնքան կամ աւելի բերդատէր Պառոններով: Այս շրջանին իսկ, եթէ ոչ աւելի առաջ, Կոռիկոս կը գտնուէր Կիլիկիան իշխանութեան տակ և կը կազմէր անոր զինուորական ու առեւտրական կայաններէն մին:

Երբ Գերմանիոյ Ֆրիտերիք կայսրը Երրորդ խաչակրութեամբ քսան հազարէ աւելի զօրքերով և Փոքր Ասիոյ վրայով և Իկոնիան գրաւելով հասաւ Կիլիկիոյ հիւսիսային սահմանները, Լեւոն Ա. իշխան փութաց Վալլուկադնոս գետահովտի բերդատէր իշխանները Սելեւկիա զրկել, ընդ առաջ կայսրեր. այդ բերդատէրներէն մէկն ալ անկասկած Կոռիկոսէ չայ Պառոնն էր, ցոյց տալու համար իր և իր զօրականներուն յօտարամիտ ծառայութիւնը:

Տեսանք արդէն որ իրմէ առաջ Ռուբէն իշխան Անտիոքը կորսնցնելէ յետոյ, օգնութիւն խնդրեց պապական նուիրակէն. այս միջոցին լուր առաւ որ Լեւոն թագաւոր մեռած էր և Սըր Ադամ Պալլէ ալ ըս-

պաննուած: Նուիրակէն ստացած օգնական զօրքերով իր Ալիս մօրը հետ Կիպրոս ելաւ՝ ուրկէ Կիլիկիոյ ծովեզերքներով մտաւ Կոռիկոսի նաւահանգիստը, տիրանալու համար իր հօրեղբոր գահին, Կոռիկոսի զոհեկին տէր՝ Պառոն Վահրամ, որ թագաւորութեան մարաշախտ էր, արգիլեց Ռուբէնը աւելի առաջ երթալ ու վերջնոյս մայրը կնութեան ուզեց, մերժուելու պարագային սպառնալով սպաննել Ռուբէնը (Ապուլ-Ֆարաճ՝ Ժամանակագրութիւն, էջ 458):

Կոստանդինի յաջորդ թորոս որդին ևս Յունաց ձեռքէն զինու զօրութեամբ առած էր Կիլիկիոյ մեծագոյն մասը ու գրաւած Մանդալեանց ամուրը՝ ուր կախաղանի վերայ մեռած էր Գազիկ արքան, և որուն իբր փոխվրէժ, բերդը հիմնայատակ կործանած էր ու հոն ձեռք անցուցած գահաձեռք բերած էր իր գրաւած Սիս քաղաքը ու հետզհետէ տիրացած Բայաս, Տարսոն ու Ատանա քաղաքներուն ու Կոռիկոս ամուր բերդին, տէր դառնալով այսպէս վարին շայաստանի բովանդակ երկրին:

1304-ին Հայէպի կառավարել Շէմսէտտին Գարա Սոնքոր, իր մեմլուքներէն մէկուն՝ Գուշ Թիմուրի հրամանին տակ զօրախումբ մը զրկեց Կիլիկիա, առաքելով որ թագաւորը չէր վճարած արքունի տուրքը: Հակառակ մեծ գումար մը ստանալուն, իսլամները շարունակեցին աւեր ու աւար գործել Կիլիկիոյ մէջ, մինչեւ որ Հայ, Ֆրանկ ու Մոնկոլ խան վեց հազարնոց բանակ մը գտան իրենց դէմ: Հեթում թագաւոր որ հայկական զօրքերու գլուխը կը գտնուէր, ընկերակցութեամբ Կանչի բերդի տանուէր Օշինի և այս վերջնոյն եղբոր՝ Կոռիկոսի տէր՝ Հեթում կոմսի, յարձակեցաւ Շէմսէտտինի զօրքերուն վերայ և մեծ հաղթութիւն տուաւ անոնց ու Գուշ Թիմուր Հայէպ վերադարձաւ, իր ջախջախած բանակին մնացորդով:

Հեթում թագաւոր կը պատկանէր Լամբրոնի իշխանական տոհմին. սա Տարսոնի Արքեպիսկոպոս Ս. Ներսէս Լամբրոնացիի թոռն էր: Եղբոր՝ Գրիգորի մահէն յետոյ՝ որ Կոռիկոսի տանուէրն էր, ինք ժառանգեց ամրոցը, բայց եգիպտացիներու դէմ իր մղած յաջող պատերազմներէն յոգնած, որոնց քաշուիլ աշխարհէն և ինքզինքը նուիրել Աստուծոյ պաշտաման:

Այսպէս 1305 Յունուար 4ին Կիպրոս անցաւ՝ ուր մտաւ Ս. Եպիփանիի վանքը ու Բրիտանիոյ տիրութեան սքեմը առաւ։ Վանք մտնելէն տարի մը յետոյ Եւրոպա անցաւ ու մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ Կղեմէս Ե. պապէն։

Գարամանի թիւրքմէն պէյերէն մին 1320ին շատ զօրքով ելաւ և Տարսուսի սահմանները գերի վարեց և վերագործին կանգ առաւ Պոմպէոպոլսոյ կամուրջին առջեւ։ Կոստիկոսի կոմս Պառոն Օշին, 300 մարդոց զլուխը կեցած, հասաւ անոր եւ տեւէն և բաշտին ալ ջարդելով, վերագործաւ ուրախութեամբ։ Այս միեւնոյն տարին էր որ Հայոց թագաւոր օծուեցաւ Օշին թագաւորի Լեւոն գեաւորոյ որդին. սա իրեն թագուհի առաւ Հայոց իշխան և Կոստիկոսի տէր՝ Պառոն Օշինի աղջիկը։

Այս անգամ սակայն Գարամանի թուրքերը Կիպրոսի Պետրոս Ա. թագաւորի որոշաւ ազգամազէս՝ նոյնքան ձեռնադէտ իշխանի ներշնչած սարսափի հարուածին տակ, Կիպրոսէն գերագոյն ճիգ մը ընել զբաւելու համար Կիպրացիներու ձեռքը դանդուղ Կոստիկոսի ամրոցը, միանգամ ընդ միշտ ապաստելու հայր տեւական վտանգէ մը։ Թուրքերու հայր բացողը մտադրութեան վրայ էր Կիլիկիան թագաւորութեան գոյութեան վերջին ժամանակներուն, Հայեր իրենց օգնութեան կը կանչէն Կիպրոսի Պետրոս Ա. թագաւորը և պատուիրակուեալներ մը միջոցաւ առաջարկեցին գալ և Կոստիկոսի կրկին բերգերը գրաւել, վասնոր բերգերուն պահակազունները, հակառակ իրենց բոլոր ջանքերուն, ի վիճակի չէին ինքզինքնին պաշտպանելու թուրքերու յարձակումներուն դէմ։ Պետրոս Ա. փութաց ընդունել եղած հրաւերը և 1361 Յունուարին Եւրոպայէն նոր վերագործած Ռապէր Լուսինեան ասպետը կը զրկէ տասը զինուած ցովանաւերով, նաւատորմին հրամանատարութիւնը վստահելով Անտիոքի իշխան՝ իր Յովհաննէս եղբորը և ասոր ալ օգնականներ կարգելով Արսուֆի բերդատէր Փիլիպպոս Երզնէն, Երուսաղէմի մարաշխտ Յովհաննէս Իպլընը, Պրէսիկի կոմս Փիլիպպոսը, ինչպէս նաև ուրիշ ասպետներ։

Գանի մը օր վերջ Կոստիկոսի բնակիչները իրենց գունդները բացին Կիպրացիներու

բու առջեւ, հաւատարմութիւն երգունքնայով Պետրոս թագաւորին, բերդաւանի մայր եկեղեցիին մէջ։ Սակայն, զրիթէ դար մը յետոյ, 1448ին, Գարամանի էմիրին յաջորդներէն մէկուն կողմէ բերդաքաղաքը գրաւուեցաւ Կիպրացիներու ձեռքէն։

Պիմուստ Լուսինեան Կոստիկոսի կոմսը, 1335ին Հոմի արքունիքին մօտ Լեւոն Դ. թագաւորի դեսպանն էր։ Սա օգտուելով իր զենապանական պաշտօնէն, պապին միջամտութիւնը խնդրեց ի նպաստ Ամորի Լուսինեաններու ժառանգորդներուն ու արարեւ Պենուս ԺԲ. պապը 1336 Ապրիլ 16ին գրեց Կիպրոսի թագաւոր Լիւկին և յանձնարարեց որ արգարութիւնը ի գործ դնէ Ամորիի ժառանգորդներուն հանդէպ։ Պիմուստ՝ սր Տիորոսի իշխան Ամորի Լուսինեանի և Լեւոն Դ.ի դուստր Զապէլի որդին էր, լատիններէն թարգմանել տուաւ հայկական իրն ծխարանը, զրկելու համար պապին արքունիքը։

1329էն քիչ ժամանակ յետոյ, Լեւոն Դ. թագաւորի հրամանով Պիմուստ ըստացաւ Կոստիկոսի կոմսութիւնը ու նոյն տարին ամուսնացաւ Հայաստանի մեծ մարաշխտ Պառոն Աստուէրի աղջկան՝ Նփիմէի հետ։ Այդ թուականէն սկսած Պիմուստ դարձած ըլլալով Հայաստանի արքունիքին ամենէն բարձր անձնաւորութիւններէն մին, մերթ Լեւոն Դ.ի և մերթ ալ ասոր յաջորդ Լեւոն Ե. Լուսինեանի կողմէ բանակցութիւններ վարեց պապական արքունիքին մօտ, իր միջնորդութեամբ օգնութիւն խնդրելու եւրոպական պետութիւններէն ու գրամի ուժով Կիլիկիան ազատելու։ Իր առաքելութենէն վերագործին, թիւրիմացութեամբ մը Պիմուստ օպանուեցաւ Առաքելի մէջ, 1344 Նոյ. 17ին, ա՛յն պահուն՝ երբ իր եղբայրը Կի ալ նոյնպէս կը սպաննուէր հայ ազգայնականներու կողմէ։ Կինը, Նփիմէ, զօր պատմագիրներ մերթ Ֆիմի, մերթ ալ Ռէմի կը կոչեն, ամուսնոյն մահէն յետոյ ժամանակ մըն ալ ապրեցաւ։

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐԳԵՊԻՍՏՈՊՈՍ

(6)

ԼԵՂՈՒՄԴԻՏԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԿԱՄ ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ՝

Արդէն մտնում ենք ժԹ. դարը, որ աշխարհաբարի տիրապետութեան դարն է, Դարիս միայն առաջին երեսնամեակում լոյս են տեսնում տասը աշխարհաբար գիրքը, որոնցից երկուսը արեւելահայ բարբառով, Հիմք է դրւում հայ լրագրութեան, Ջհալ-ւելով Հնդկաստանի Ազգաբարձը՝ որ հայոց առաջին թերթն էր գրաբար լեզուով (1794-96), 1800 թուին վենետիկում Հ. Ղուկաս Ինճեհեանը հրատարակել է սկսում Տաւր-գոլաթիւն անուն թերթը, որ տարին մի անգամ էր լոյս տեսնում և նոյն տարում պատահած դէպքերի ամփոփումն էր: Տարեգրութիւնը շարունակուեց մինչև 1802, Այս թուին դադարեցնելով թերթի հրատարակութիւնը Հ. Ղուկաս Ինճեհեանը յաջորդ 1803 թուից սկսեալ հրատարակել Սլանակ Բիւզանդեանը, որ նախապէս տարեկան մէկ անգամ էր դուրս գալիս և որի հրատարակութիւնը տեւեց մինչև 1820: 1821 թուին դարձեալ վենետիկում, Պոլսոյ Արշարունեաց ընդերքութեան նպաստով հրատարակուիլ սկսեալ Դիթաի Բիւզանդեանը երկշաբաթաթերթը, որի խմբագիրներն էին Հ. Գրիգոր Վրդ. Գապարաճեան և ուրիշները: Այս թերթն էլ տեւեց մինչև 1816: Այնուհետև մի քանի տարի հայերը զուրկ են լրագրութիւնից: 1822ին Հնդկաստանում հրատարակում է Շեսմարան Օմանսփոռն թերթը՝ Ջուզայեցոյ բարբառով, 1831 թուին Պոլսի էր եկել Ալեքսանդր Բլակ անունով Փրանսիացին և սկսել էր հրատարակել Մոնիթոր Օսման անունով Փրանսերէն լրագիրը, իբրև Բ. Դրան առաջին պաշտօնական թերթը, Յաջորդ տարին սկսում է նոյն նպատակով Թափլիսի Վաֆայի թուրքերէն թերթը, խմբագրութիւնը միաժամանակ որոշում է և հրատարակել նոյն թերթի հայերէն թարգմանութիւնը,

անունը դնելով Թափլիսի Վաֆայի, Լոյ Դիր, որ յետոյ դարձաւ «Լոյ գիր մեծի տեղութեանն օսմանեան»: Այս թերթը երեսուն էր շաբաթական մի անգամ և պարունակում էր միայն տեղական լուրերը: Նա ապրեց միայն մի տարի (1832-3) և թէև բովանդակութեան կողմից շատ ոչինչ թերթ էր, բայց և այնպէս վախճում է առաջին Պոլսահայ թերթը լինելու պատիւը:

Ի՞նչ ընթացք է բռնում աշխարհաբար այս շրջանի մէջ, Կրողներին մէջ կամաց կամաց սկզբունք է դառնում այն միտքը թէ լաւ և պիւրահասակաւ աշխարհաբար ունենալու համար պէտք է նախ հրաժարիլ գրաբար քերականութիւնից, երկրորդ՝ օտար (ընդհանրապէս թուրքերէն) բառերի տեղ դնել նրանց համապատասխան հայերէնը, երրորդ՝ խուսափել տեղական բարբառային ձևերից: Առաջին կէտը շատ հեշտ գործադրելի մի միջոց էր, բայց դա ծնունդ էր տալիս մի նոր հարցի, որ բարբառը ընդունել էրիմք՝ հետեւելու համար նրա քերականութեան: Եթէ այդ հարցը գրուած լինէր մի այնպիսի ժամանակ, երբ հայ ժողովուրդը ամէն տեղ մամուլ, դպրոց և գրականութիւն ունեցած լինէր, իսկապէս լուծուած շատ զժուար պիտի լինէր և տեղի պիտի տար մեծամեծ վէճերի և տարածայնութեանց, Բայց այն ժամանակ մամուլ կար միայն վենետիկում, Պոլսում, Ջմիւռնիայում և Հնդկաստանում: Միւսները, եթէ գոյութիւն ունենային էլ, շատ երկրորդական արժէք ունէին և սրանցից մէկին կամ միտին հպատակ (այսպէս Ջուզա, Պետերբուրգ, Միլան, Լիւվոռն, Թրիեստ, Վիեննա և այլն). Հռոմի տպարանը փակուել էր 1784ին, Ամստերդամինը նոյնպէս: Բայց Պոլսի և Ջմիւռնիայ գրեթէ միևնոյն բարբառն ունէին. վենետիկում նստած հայերն էլ ամենամեծ մասամբ Պոլսեցի էին. միաբանութեան հիմնարկութեան առաջին երկհարիւրամեակում վենետիկը ունեցել է ընդամենը 277 միաբան, որոնցից 138ը Պոլսեցի, այդ միաբաններից որեւէ զբաղւած աշխատանք արտադրողներ թիւը եղել է միայն 91, որոնցից 49 Պոլսեցի, 8 Տրապիզոնցի, 5 Կարնեցի, 3 Էնիդիւրիցի, Ճաքեպանցիք ալ և ալ տեղերից: Այդպէսով հարցը լուծուում էր ինքնին. Պոլսի բարբառը պիտի յաղթանակէր առանց որ եւ է

(*) Շարունակաբար՝ մեծամեծ հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործին (ԻՋ. Գլուխ):

պատճառաբանութեան, լսկ տեղի և հանգամանքների բերամար: Աւելացնենք նաև այն որ գաւառների ժողովուրդն էլ շարունակ Պոլսի բարբառը: Վերջապէս այն ուսումնասէր անձերն էլ, որոնք ուզում էին գրականութեամբ պարագել, իրենց գաւառներում մամուլ չունենալու պատճառաւ, ստիպուած էին բնականաբար Պոլսի կամ Զմիւռնիա հաստատուիլ և հետեւաբար մայրենի բարբառը թողնելով մշակել Պոլսականը: Այսպէսով Պոլսի բարբառի զիրքը՝ իբր հիմք գրական լեզուի վճռուած էր:

Երկրորդ սկզբունքն էր օտար բառերի տեղ դնել նրանց համապատասխան հայեւրէն: Պոլսի բարբառը թուրքերէն բառեր չստ ունի. դրանց թիւը, ինչպէս տեսանք գլուխ ԻԲ. 4000 էր: Գաւառների հայերը գրեթէ սրանց կէտն ունէին: Դրա համար էլ շարունակ ծաղրում էին Պոլսեցոց խօսակցութիւնը: Բայց իրենց համար աւելի տարօրինակ և անխորթ էր լսել թուրքերէն բառերի այսքան յաճախակի գործածութիւնը՝ հայերէն գրուած քնքերի մէջ: Այս պահանջին բաւարարութիւն տալու համար զրոգները ստիպուեցին թուրքերէն բառերի տեղ դնել հայերէն համապատասխան ձեւեր: Սրա համար էլ երեք միջոց կար. առաջին՝ դիմել գրաբարին և այնտեղից փոխ առնել պատրաստ հայերէն ձեւերը. երկրորդ՝ գաւառական բարբառների մէջ փնտռել իրենց ուզածը. երրորդ՝ հնարել նորանոր հայերէն բառեր: Սրա համար հրատարակուեցին զանազան ժամանակ մեծ ու փոքր բառարաններ ու բառացանկեր՝ գրաբարից աշխարհաբար (հետն առնելով նաև թուրքերէն ձեւերը), և աշխարհաբարից գրաբար: Վերջին անունն է կրում Մխիթար Աբրաքի (Հին Հայկազեան) բառարանի Գ. հատորը, որ մեծագոյն մասամբ թուրքերէնից գրաբար բառարան է (Վենետիկ 1769): Բառակերտութիւնը լայն ծաւալ բռնեց և յատկապէս եւրոպական գիտական բառերը արագութեամբ հայերէնի թարգմանուեցան: Եւ որովհետեւ ինչպէս նորակերտ բառերը, նոյնպէս և գրաբար բառերը շատերին անհասկանալի էին, ուստի զրոգները միշտ միասին դնում էին նաև սովորական թուրքերէն ձեւը: Օրինակ՝ վերի 6րդ հատուածում ունինք

Արուարձաններով կամ վարըններով պատնէլ կամ էթէթերիզ վրանի կամ չատըրի

Այս ձեւով գրողները սովորել են թուրքերէնի հայերէն էին սովորեցնում:

Երրորդ սկզբունքն էր խոստովել բարբառային ձեւերից: Այս կէտը կարօտ է առանձին քննութեան: Քանի որ քերականութիւն համար սկզբունքով հիմք էր ընդունուած Պոլսի բարբառը, սպասելի էր բնականաբար որ բառերի ձեւերն էլ Պոլսի բարբառից առնուէին: Խնչն եղաւ պատճառ, որ մեր գրողները այսպէս չվարուեցին և նորից գրաբարին դիմեցին: Պատասխանը դժուարանում եմ տալ: Պատճառը թերեւս զրոգների հետախործիւնն էր, կամ այն գաւառների ազդեցութիւնը, որոնք Պոլսից տարբեր և գրաբարին աւելի հարազատ ձեւեր ունէին, և կամ թէ միանգամ որ օտար բառերի համար ընդունուած էր գրաբարին դիմել, սովորութիւն եղաւ նաև միւս (աղաւաղեալ) բառերի համար էլ դիմել գրաբարին: Կարելի է որ այս երեք պատճառներն էլ գործակից հանդիսացան. արդիւնքն այն եղաւ, որ մինչդեռ առաջ գրում էին այս կամ այն գաւառական ձեւով, յետոյ արդէն անցան բառերի գրաբար ձեւերին: Այս ողջամտ որոշումով մի մեծ բարեք եղաւ մեզ համար. զանազան բարբառները ի մի ձուլուեցան և ժամանակակից հայը անցեալից չկտրուեց: Որքան դժուար պիտի լինէր հին հայերէնի ուսումը, եթէ, քերականութիւնը փոխուելուց յետոյ, նաև բառարանը փոխուած լինէր:

Ո՞վ եղաւ արդեօք այս գեղեցիկ նորմութեան հնարիչը և ե՞րբ: Կարծիք կար որ առաջին անգամ լեզուի մաքրութեան վրայ ուշադրութիւն գործնողն եղաւ Զմիւռնիոյ անդրանիկ հայ թերթը՝ Շեմսիւրանը, որ Ամբիկեանի բողոքական միաբնակներից հրատարակութիւնն էր, և որի առաջին համարը լոյս տեսաւ 1839 Յունուար 1ին: Այս կարծիքը սակայն սխալ է: Շեմսիւրանից շատ առաջ, 1687 թուին Վենետիկ տպուած Պարգաբանութիւնը արդէն շատ ազդու լեզու ունէր, թուրքերէն բառերի թիւը խիստ քիչ էր նրա մէջ և հայերէն բառերն էլ բարբառային ձեւով չէին, այլ գրաբար, ինչպէս ընթերցողը կարող է տեսնել վերը մէջ բերուած հատուածից:

Շատ մաքուր է նոյնպէս 1791 թուին վեհեօրիկ տպուած Տեսութիւն համառօտ հին եւ նոր առխարհագրութեան՝ Հ. Ղ. Ինճիւնեանի, որից նոյնպէս մի հատուած գրինք վերը, վերջապէս մաքուր է ամէն կերպով անթերի լեզու ունի Հ. Նիկա Վրդ. Թովմանեանի (Պոլսեցի) Գալուսթիւն ցամակաց, տպ. Վենետիկ 1805, որ պարունակում է նամակագրութեան կանոններն ու օրինակները՝ գրաբար եւ աշխարհաբար, երկու լեզուով դէմ առ դէմ։ Այսպէս են դարձեալ Յովակիմ ԲԺ. Օղուլլուխեանի՝ Նիւթ բժշկական, տպ. Վենետիկ 1806, Հ. Մինաս Վրդ. Բժշկեանի՝ Պատմութիւն Պոնթոսի, Վենետիկ 1819, Հ. Մեսրոպ Վրդ. Աղաչարագեանի՝ Բնական օրեփ կամ կրթութիւն առ ի լինել բարի եւ պարկեօտ քաղաքի, Վենետիկ 1819 են։

Անկուրդ չենք համարում իբր նմոյշ գնել այսօր շատ մաքուր, բոլորովին արդիական աշխարհաբարով մի տապանագիր՝ 1836 թուից, որ գտել եւ հրատարակել է Ֆնտզեան, Մասիս 1892 Սեպտ. 19։

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

ՍԻՐԱԿԱՆԵԱՆ ՍԱՐԲԱՅ ՆԻԿՈԼԱՅՈՍ ԱՂԱՅԻ
ԴՈՒՍՏՐ ԻՍՊՈՒԼԻ

Անօրէն մահուան ուժի ինձի հասաւ Անուշիկ արեւս ինձի ւնաս տեսաւ Կաղաչեմ, Քրիկչա, այս խաւար բանեհ Անմահ կեանքով զիս ողջնցուր նորէն Հարս եկայ քեզ ես Յիսուս իմ Յիսուս Պզիկ ե օտրիս քայց մեծ ե յոյսը։

Սկսելով 1840 թուից տարուց տարի շատանում են հայ թերթերը թէ Պոլսում է թէ Զմիւռնիայում, որոնք աշխատում են հետզհետէ մաքրել, պատրաստել ու տարածել նոր գրական լեզուն։ Սրանցից նշանաւոր են՝ Զմիւռնիոյ Արեւոյա Արաբաշեանը (1840—1886), եւրոպական անուան արժանի մի թերթ, որ առատ թըղթակցութիւններ ունէր ամէն մի հայ գաղութից, սկսած Զինաստանից մինչեւ Աստուրիա, և այս բոլոր երկիրներին մէջ ցրուած հայոց համար իբր մի կապ էր ծառայում, — Վենետիկի Բազմավիպը (1843-ից մինչեւ այսօր), — Պոլսի հայոց պատրիարքարանի պաշտօնաթերթ Սուրհանդակը (1846), որ յետոյ կոչուեց Հայաստան եւ վերջն էլ Մասիս, Այս վերջինը (Մասիս) հայ մտքի մե-

ծագոյն աշխատանքը դարձաւ. այնտեղ ստեղծուեցան, առաջարկուեցան, քննադատուեցան, կազմուեցան և քաղաքացիութեան իրաւունք ստացան բազմաթիւ հայերէն նոր բառեր, գիտական, գրական, ուսումնական ու հասարակական կենսաբան վերաբերեալ բառեր, պաշտօնական լեզուի դարձուածներ, և եթէ այսօր հայերս ունինք քիչ թէ շատ մշակուած լեզու, կանոնաւոր գիտական ու պաշտօնական լեզու, այդ պարտական ենք գլխաւորապէս Մասիսին։

Գրական այս շարժումը որ նկարագրեցինք, մեծաւ մասամբ կատարում էր մեր արեւմտահայ հատուածի կողմից, բայց նրան անմիջական բաժնեկից էր նաեւ արեւելահայ հատուածը։ Այն ժամանակ մեր երկու հատուածներին միջև չկար այնպիսի անշատուած, ինչպիսին յառաջացաւ շատ անելի ուշ Գալիցիանեան ռէժիմի ժամանակ։ Ռուսահայ գրական գործիչները կարող էին ընդունել արեւմտահայ գրական լեզուն և փոքր աշխատանքով յարմարեցնել արեւելահայ ժողովրդի պահանջներին։ Բայց այդպէս չեղան։ Նրանք ստեղծեցին մի ուրիշ գրական լեզու, որի հեղինակն է համարում Մոսկուայի Հազարեան ձեմարանի ուսանողութիւնը և որի հիմքը Նիւրնի բարբառն է։ Այստեղ էլ աշխատանքը տարուեց ճիշդ այն ծրագրով, ինչպէս արեւմտահայ գրականի համար. — Քերականութիւնը վերցրեց բարբառից, օտար բառերը վտարուեցին և բառերը վերածուեցին իրենց գրաբար ձևին։

Արեւելահայ լեզուի առաջին նմոյշները տեսանք արդէն վերեւում։ Մաքուր գրական լեզուի առաջին օրինակն է Կէօպպատայ Սարաֆեանի Բանալի գիտութեան (Պետերբուրգ 1788)։ Անելի յետոյ են Համառօտ ցանկութիւն քիսոնեկան հաւասոց Մոսկուա 1831), Աւեսարանի ճեմարանութեան եւ զօրութեան համար (Շուշի 1833), և վերջուպէս Սաղմոսի քարգմանութիւնը (Զմիւռնիայ 1843), բոլորն էլ մաքուր գրական լեզուով։

Արեւելահայ առաջին թերթն եղաւ Թիֆլիսի Արարատը՝ 1850 թ. (չհաշուելով Կովկաս պաշտօնաթերթը՝ 1846 թ. որի լեզուն գրաբար էր)։

ՎԵՐՋ

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԵՆԱՓԱՌ ՇԱՅՐԱՊԵՏ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

Մ Ե Բ Մ Է Զ

26 Յուլիս 1947 Նուսահեմի Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ Հայ հասարակութիւնը, ուրախութիւնն ունեցան իրենց մէջ ունենալու Ն. Ս. Օծուրիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետը, որ Ս. Աթոռ կուգայ նախ ի տեսութիւն Նորին Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր, ապա յուսումնասիրութիւն կարգ մը ձեռագիրներու:

Լիբանանեան սահմանագլուխին Նորին Ս. Օծուրիւնը դիմաւորեցին յանուն Պատրիարք Հօր եւ Միաբանութեան, Լուսաւորապետ Հայրը, եւ Հոգեւորն Տ. Հայրիկ եւ Տ. Միւռոն Վարդապետները: Ռեմիկի մօտ Նորին Վեհափառութիւնը դիմաւորելու փութացած էին նաեւ Հ. Բ. Ը. Միութեան, Հայ Տրիստարդաց Միութեան, Հայկական Միութեան, Զաւարեան Միութեան, Մօակուքային Միութեան, Դեղարուեստասիրաց Միութեան ներկայացուցիչները, Մարաշի եւ Զէյթունի Հայրեմակեցական Միութիւնները, եւ բերքերու թղթակիցները:

Նուսահեմի մէջ, Ս. Յակոբայ աւագ դրան առջեւ Միաբանութիւնն ու ժողովուրդը սրտառուչ ու խանդավառ դիմաւորում մը րբին: Պատրիարք Ս. Հայրը՝ Նկեղեցւոյ դռներն ընդունեց Նորին Ս. Օծուրիւնը, երբ Վեհափառ «Հրաշափառ» թափօրով կ'առաջնորդուէր Մայր Տանար, ժողովուրդի ցնծութեան եւ ծափերու մէջ:

Վեհափառ Ս. Յակոբայ Տանարին մէջ իր ուրախութիւնն ու տնորհակալութիւնը յայտնեց Աստուծոյ որ զինք անգամ մը եւս արժանի կ'ընէր այսպէս Ս. Տեղեաց այցելութեան եւ Ս. Պատրիարք Հօր եւ բովանդակ Միաբանութեան տեսութեան:

Յետոյ Նորին Ս. Օծուրիւնը Պատրիարք Հօր բնւր մօտ առաջնորդուեցաւ Պատրիարքան, ուր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը ըրաւ սրտազին եւ տալուորիչ բարեգալութիւն իր խօսքը:

Նորին Ս. Օծուրեան կ'ընկերանան Դեռ. Տ. Դերեմիկ Սպա., նորած Տ. Թորգոմ Աբեղան, եւ Վեհափառին անձնական քարտուղարն ու Անթիլիասի Դպրեվանքի ուսուցիչներէն Պ. Սիմոն Սիմոնեանը:

27 Յուլիս Կիրակի երեկոյեան վանքի սեղանասան մէջ, ի պատիւ Նորին Ս. Օծութեան բարի գալուտի նաեւ տնուեցաւ: Բաժակներ բարձրացան եւ ուղերձներ եղան Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, Նուսահեմի եւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւններու համար, Նորին Վեհափառութեան եւ Ս. Պատրիարք Հօր կողմէն:

Խօսեցան նոյնպէս Դեռ. Տ. Դերեմիկ Սպա., Հոգ. Տ. Նորայր, Տ. Հայկազուն եւ Տ. Սերովքե Վարդապետները, ոգեկոյումներ եւ մարդանքներ ընելով Հայաստանեայց Նկեղեցւոյ եւ իրմով պայմանաւոր ոգեկան արժեքներուն:

Վեհափառ Ս. Աթոռ ժամանելէն ի վեր նուիրուած է անդադրում աշխատանքի: Օրուան մեծ մասը կ'անցընէ ձեռագրաց քննութեամբ եւ մանրանկարչական ուսումնասիրութիւններով:

Յառաջիկայ Կիրակին Օգոստոս 17 Նուսահեմի՝ իսկ 24-ին եւ 31-ին Եւֆրատի եւ Հայֆայի գաղութներու մէջ պիտի հանդիսաւորուի Նորին Ս. Օծութեան Յոբելեանը:

Սիոնի Սեպտեմբեր թիւը ամբողջապէս պիտի նուիրուի Նորին Վեհափառութեան կեանքի եւ գործի պանծալման:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՄՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

※ 28 Յուլիս Եր. — Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շնորհաբան Գիւտի Տոն՝ յին առթիւ Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ գտնուեցաւ Ս. Գատրիարքին:

※ 29 Յուլիս Կիր. — Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արարամեանի, կէսօրէ յետոյ Յապէղ գնաց Նախագահելու Ս. Գլխագիր Վարժարանի ամալիքին հանդէսին, Հանդէսէն վերջ՝ կատարեց Նախարարութեան և Մանկապարտէզի շնորհաբանութեան՝ վկայականներու բաշխումը եւ վարժարանի Տնօրէն Հոգ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Ապատարանի տարեկան տեղեկագրէն վերջ՝ դրուատորք ըրաւ վարժարանի տասնամեայ յաջողութիւններուն, օրհնելով յիշատակը՝ իր Սրբազան Նախարարներէ, որոնք հաստատած և բացառիկ զոհողութեամբ խնամած էին զայն: Երբքը կարգին Յապէղէ պատ. հայ ամալիքին՝ վարժարանին նկատելի ոչ միայն խոցելով այլ մանաւանդ զոհաբերութեան գործերով, հաստատուն և յուսալիցէմ համարեմք մէջ պահելու համար զայն:

※ 1 Յուլիս Գլ. — Առաւօտեան, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարան երթալով՝ ամալիքի բերանացի քննութեան բացումը կատարեց և ներկայ գտնուեցաւ քննութեան:

※ 3 Յուլիս Եշ. — Տօն Ս. Թարգմանչաց Վարդապետ Սանակայ եւ Մեսրոպայ. Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ եղաւ Ս. Գատրիարքին որ մատոյց վարժարանաց Տնօրէն Հոգ. Տ. Անրոյէլ Վրդ. Մանուկեան, որ և քարոզեց՝ վեր հանելով Սրբոց Թարգմանչաց անգլիականի մեծագործութեան յաւիտենական արդիւնները:

※ 6 Յուլիս Կիր. — Տօն Գիւս Տիկ Ս. Աստուծամբի. Ս. Գատրիարք մատուցուեցաւ Ս. Թաղաբանաց Մայր Տաճարին մէջ, ի հանգիստ հոգւոյն Գատ. Բոխանոյ Հ. Գեորգ Վրդ. ձանդառնի: Օժուժը կատարեց Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը և խոսեցաւ զամբանականը, զբուսականը և զարարականը յետոյ ժամը 11ին, կատարուեցաւ յուսարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը Ամեն. Ս. Գատրիարք Հօր Նախագահութեամբ՝ մինչև գերեզմանառան: Ներկայ էին Երեսօղէմի բոլոր հոգևոր պետերու ներկայացուցիչները:

※ 13 Յուլիս Կիր. — Եփեսո Տփոյ տօնի Ս. Գատրիարք մատուցուեցաւ Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ աւանդական հանդիսութեամբ՝ պատուաբանց և քարոզեց Հոգ. Տ. Հայրեկ Վրդ. Առաւանդ: Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը ներկայ էր Ս. Գատրիարքին:

— Երեկոյցին, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Նախագահեց Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի Մանկապարտէզի տարեկան հանդէսին և քանից մահիկ զատարանի շնորհաբանութեան վկայականները:

※ 14 Յուլիս Բշ. — Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը ընկերակցութեամբ աւագ Թարգման Հոգ.

Տ. Հայրեկ Վրդ. Առաւանդի, մատուար կրտսերով Յրանաական Ընդհ. Հիւպատոսարան երթալով ներկայ եղաւ Յրանապի Առաջին Հանրապետութեան և Գաթիլի բանդման տնտեսապետութեան ընդունելութեան:

※ 19 Յուլիս Եր. — ԵՏՈ Տապանակի հնոյ և նորոյ Ս. Եկեղեցւոյն, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայր Նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ գտնուեցաւ Ս. Գատրիարքին՝ որ մատուցուեցաւ Ս. Էլմիածին մատրան սեղանին վրայ:

— Վարդապետի առթիւ երեկոյեան ժամերգութեան առջև տեղի ունեցաւ պատրիարքական հանդիսաւոր շնորհապատ. Ս. Թաղաբանաց Մայր Տաճարի բակին մէջէն, Ամեն. Ս. Գատրիարք յետ ժամերգութեան Նախագահեց Նախատնակին և թափօրով առաջնորդուեցաւ պատրիարքարան, ուր իր օրհնութեան վերջ՝ տեղի ունեցաւ պատուատնութիւն:

※ 20 Յուլիս Կիր. — Վարդապետ. Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը մատոյց հանդիսաւոր Ս. Գատարագ և քարոզեց օրուան տօնին շուրջ, բնական ունեցալով Մատ. Ժե. Գլխագիր առաջնորդուեցաւ պատրիարքարան ուր օրհնելով բովանդակ Միաբանութիւնն ու ներկայ ժողովուրդը՝ ամենուրեք բաժնեց Ս. Գատարագի նշխարք. Ս. Գատարագի մէկ ժամը ճայնապիտուեցաւ Երեսօղէմի առաջիկայանէ:

※ 21 Յուլիս Բշ. — Մեղեկաց. Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան պաշտամունքին և մեղեկոյց պատրիարքին, որ մատուցուեցաւ Ս. Ժրկի Եկեղեցիին մէջ, — Ե. Ամեն. Նախագահեց խորհուրդ Տ. Զաւէն Ս. Արեւիկո. Տ. Եղիայանի քառասունքի հոգեմանգուստեան արարողութեան և ընդհանուր հոգեմանգուստեան պաշտամունքին օրոքը կատարուեցան ներքը և դուրսը ընդհ. գերեզմանատան մէջ:

※ 22 Յուլիս Գլ. — Երեսօղէմի վեմժ. Ժոյս կառավարիչ Գր. Տալիլի, ընկերակցութեամբ Գր. Գաւարչի այցելութիւն տուաւ Ամեն. Ս. Գատրիարք Հօր:

— Ամեն. Ս. Գատ. Հայրը՝ Լեւական Ընդհ. Հիւպատոսի կրտսերով՝ ներկայ եղաւ Լեւաստանի ազատամարտիկներու տօնին առթիւ տրուած ընդհանուր պատուատնութեան, որ տեղի ունեցաւ Բիծղիմէրի պանդոկի պարտէզին մէջ:

※ 24 Յուլիս Եշ. — Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Նախագահեց Ժառ. Վարժարանի ամալիքի գրգռան հանդէսին, և կատարեց մրցանակաբաշխութիւնը: Հոգ. Տնօրէն տեղեկագրէն վերջ, արտասանեց իր հանդէսի փակման խօսքը և օրհնեց Հաստատութիւնը իր բոլոր անդամներով և ներկայ հանդիսականները:

※ 26 Յուլիս Եր. — Տօն Սրբոց Թաղաք Առաւելոյց եւ Սանդիսոյ Կոստի. Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը Նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և ներկայ եղաւ Ս. Գատրիարքին:

※ 29 Յուլիս Գլ. — Առաւօտեան՝ Գր. Գաւարչի Երեսօղէմի վեմժ. կառավարիչ հոգիւ բարի թաղաքային այցելութիւն տուաւ և վեմապատուեց Պրկի Գրեգորի Կաթողիկոսին:

※ 30 Յուլիս Դշ. — Ամերիկայի Միաց. Նախագահ Ընդհ. Հիւպատոսը ընկերակցութեամբ Ժոյս-Հիւպատոսին այցելութիւն տուաւ Ամեն. Ս. Գատրիարք Հօր:

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ԳԵՈՐԳ ՎՐԴ. ՀԱՆՍՁԵԱՆԻ

Իր հիւանդութիւնն ու մահը, հակառակ յառաջացած տարիքին, անակնկալի բերաւ բովանդակ Միաբանութիւնը եւ բոլոր զինք գիտցողները:

Հանգուցեալ Տ. Գէորգ Վրդ. ծանագեանը Ս. Աթոռոյ երեցագոյն, կորովի, ժիր եւ պարտաճանաչ զինուորն էր, այն բոլոր պաշտօններուն մէջ զորս վարած էր տարիներու ընթացքին Ս. Աթոռէն ներս: Լարուած մերենայ մը որ մինչեւ իր մահը դուլ ու դաղար չունեցաւ, այնպէս որ երբ Յունիս ծ-ի առաւօտուն կանուխ իմացանք իր գիշերախառն վախճանը Ս. Քաղաքիս Ֆրանսական հիւանդանոցին մէջ, ամբողջ Միաբանութեամբ յանակնկալս զգացուեցանք խորապէս:

Ծնած էր Մարաշ՝ 1870-ին: Իր նախնական կրթութիւնը ստացած էր իր ծննդավայրը: 1892-ին ընտանեօք երուսաղէմ ուխտի կուգայ, իր եղբօր փափաքին վրայ կը մտնէ Ժառ. վարժարան, յաջողութեամբ կ'աւարտէ անոր 4-ամեայ շրջանը, երկու տարի վերջ սարկաւագ կը ձեռնադրուի, իսկ 1902-ին՝ արքեպիսկոպոսի եօթը ընկերներով, ձեռամբ Յարութիւն Պատրիարքի: 1906-8 վարած է Պէյրութի տեսչութիւնը, իբր երուսաղէմի ներկայացուցիչ, երբ այդ թեմը Ս. Աթոռոյ կը մնար տակաւին ենթակայ: 1908-9-ի շրջանին եղած է վանքին աւագ թարգմանը եւ Քաղաքապետական ժողովի անդամ: 1912-14 վարած է Դամասկոսի հայոց վանքին փոխ-տեսչութիւնը: 1916-ին զանձապետ, 1920-21 կրկին թարգման: 1922-24 տեսուչ Յոպպէի վանուց, իսկ 1926-29 կրկին անգամ տեսուչ Պէյրութի: 1930-ին վերադառնալով երուսաղէմ, ընտրուած է Տնօրէն Ժողովոյ անդամ, միեւնոյն ատեն ստանձնելով զանձապետութեան պաշտօնը: 1931-32 նախագահ ելեւմտական եւ կալուածական յանձնաժողովներու: 1933-1938 եղած է ելեւմտից տեսուչ: Իսկ 1939-ին բազմաթիւ պաշտօններ միանգամայն

մայն վստահուած են իրեն. անդամ Տնօրէն Ժողովոյ, հակակշռող, զանձապետ, անդամ զանձատան յանձնախումբի եւ Ժամօրհնող:

1941-էն սկսեալ այս պաշտօններուն վրայ աւելցած էր նաեւ Պատրիարքական Փոխանորդի պաշտօնը, հանգուցեալ Մեսրոպ Պատրիարքի կենդանութեան: Այսպէս հանգուցեալին բովանդակ կեանքը անցած է Ս. Աթոռոյ ծառայութեանը մէջ, իբրեւ կորովի ու աննահանջ զինուորը անոր շահերուն եւ իրաւանց:

Կիրակի, 6 Յունիս, ի ժամ Ս. Պատարագին, ձեռամբ Նորին Ամենապատուութեան հանգուցեալը ընդունեց վերջին օծումը, արցունքին մէջէն իր եղբայրակիցներուն եւ բովանդակ ժողովուրդին: Յետոյ դազալը զետեղուեցաւ դասին կեդրոնը եւ Նորին

Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը յուզուած եւ գրեթէ լալահառաջ, խօսեցաւ իր սրբաւորուի դամբանականներէն մին: Թուեց ու դրուատեց մի առ մի հանգուցեալին աւելի քան կիսադարեան ծառայութիւններն ու արժանիքները, շնորհելով մասնաւորաբար աւոր անխոնջ ու ծառայասէր ոգին եւ Սուրբ Աթոռոյ շահերուն հանդէպ իր օրինակելի նախանծախնդրութիւնը: Եւ մաղթեց որ հանգուցեալին օրինակը գեղեցիկ դրոշի մը նըման միշտ կախուած միայ իրմով սգաւոր իր եղբայրներուն եւ միաբանակիցներուն դիմաց:

Յաւարտ Ս. Պատարագի, ժամը 11-ին, օտար եկեղեցական ներկայացուցիչներու եւ խուռն բազմութեան մը մէջէն հանգուցեալի մարմինը առաջնորդուեցաւ իր վերջին հանգիստին, Ս. Փրկիչ վանքին գերեզմանատունը, մօտիկն իր հօրեղբօր՝ Խաչատուր Վրդ. ձանսրգեանի:

Մարաշի Հայրենակցական Միութեան կողմէ գերեզմանատան մէջ խօսեցաւ ուսուցիչ Պ. Յարութիւն Այվազեանը, մատնանշելով իր հայրենակցին մէջ ծառայութեան ոգին եւ ջերմ նախանծախնդրութիւնը Ս. Աթոռոյ շահերուն: Թաղումէն վերջ ամբողջ Միաբանութիւնը Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ, իր ցաւակցութիւնը յայտնեց Նորին Ամենապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր: Նոյնը ըրին նաեւ Մարաշի Հայրենակցական Միութեան ներկայացուցիչները:

Պր մահը խոր ցաւ պատճառեց բոլոր զինքը հանցողիներուն, եւ մանաւանդ Ս. Աթոռոյ Հոգեւոր Պետին՝ որ անխոնջ գործակից մը կը կորսնցնէր յանձին Տ. Գէորգ Վրդ. ձանսգեանի, եւ Միաբանութեան՝ որ անոր դազաղին առջեւ ողբաց իր ամենէն թանկագին եւ նուիրեալ անդամներէն մին:

Խաղաղութիւն իր հոգիին:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Ս

ՈՍԿԱՆ ՊԷՅ ՄԱՐՏԻԿԵԱՆԻ

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը խոր ցաւով լսեց, Ս. Աթոռոյ այս երախտաւոր եւ պատուական բարեկամին մահը: Ոսկան Պէյ Մարտիկեան 1932-ին հրաւէր ստացաւ Թորգոմ պատրիարքէն գալու Ս. Աթոռ, հաւասարակշռելու համար վանքին ելմտական խախտած կացութիւնը: Սուրբ Աթոռը շատ բան կը պարտի այս պատուական հայուն եւ հանճարեղ ելեմտագէտին, որուն կտրուկ կարգադրութեանց, ինչպէս նաեւ յառաջահայեաց ցուցմունքներուն շնորհիւ, կարելի եղաւ վերականգնել Ս. Աթոռոյ ելեմտական կացութիւնը, որ այդ շրջանէն ի վեր կը շարունակուի կարելի արդիւնքներով: — Հանգուցեալը ունէր բացառիկ արժանիքներ, որոնցմէ դժբախտաբար շատ քիչ օգտուեցաւ հայ հասարակութիւնը: Ուղղամիտ, անաչառ, խիստ եւ պահպանողական էր, ինչպէս իր անձին այնպէս ալ ազգային հարցերուն նկատմամբ:

Ծնած է Երզնկա 1865-ին, իր նախնական ուսումը ստացած է նախ իր ծնընդաւայրը ապա Պոլիս: Եղած է պաշտօնատար, Հանրային Պարտուց վարչութեան եւ գաւառներ շրջած իբր պաշտօնեայ, գրաւելով թուրք կառավարութեան վստահութիւնը:

1908-ին Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ, Ոսկան Պէյ, այլեւս ծանօթ թուրք բարձր շրջանակներու, Պոլիս կը փոխադրուի ելեմտական ընդհ. քննիչի պաշտօնով:

1913-ին Ոսկան Պէյ կը դառնայ Թղթատարական նախարար, շնորհիւ այդ շրջանին պետական հարուածով մը իշխանութեան գլուխը եկող իթթիհատականներու հետ իր ունեցած բարեկամութեանը եւ անոնց իր նկատմամբ ունեցած վստահութեան :

Ազգային գործերուն իր մասնակցութիւնը բերած է Օսմ. Սահմանադրութենէն վերջ միայն : 1910-ին եղած է Քաղաքական Ժողովի անդամ եւ ունեցած ուշագրաւ գործունէութիւն՝ շնորհիւ իր բժախնդիր օրինապահութեան եւ խղճամիտ պարտաճանաչութեան : 1912-ին վերստին ընտրուած ըլլալով Քաղաքական Ժողովի անդամ, ջանացած է ազգային գործերու մատակարարութեան տալ եւրոպական հասկացողութիւն, օրակարգի մտած հարցերը ուսումնասիրուած ձեւով ներկայացնելու Ժողովին :

1914-ին, ընդհ. պատերազմի նախօրեակին, Ոսկան Պէյ հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն, Թուրքիոյ պատերազմի մտնելուն հակառակողներէն մին ըլլալուն համար : Զինադադարին անցաւ Եւրոպա : Թուրքերը զինք բանիցս հրաւիրեցին պետական ծառայութեան, սակայն ինք մերժեց :

1920-ին գնաց Պաղտատ, Իրաքի նորակազմ պետութեան հրաւերով, կառավարութեան ելեւմուտքը եւ վարչութիւնը կարգաւորելու պաշտօնով : Բարձրօրէն զնահատուեցաւ, եւ Իրաքի կառավարութիւնը իրք երախտիք իր ծառայութեանց զինքը պատուեց Պէյ տիտղոսով : Իր այս պաշտօնը լրացնելէն վերջ, անցաւ Լիքանան, Սուրիա, Պաղեստին ապա հաստատուեցաւ Եգիպտոս, ուր կը մնար առանձնացած ի Հելլուան, զրական աշխատութիւններու, մասնաւորաբար Թարգմանութիւններու տուած ինքզինքը :

Ոսկան Պէյի մահով կ'անհետանայ տիպար հայ մը, եւ եւրոպական կաղապարներու ենթակայ միտք մը, որ իր ստանձնած գործերուն գիտէր բերել խղճամիտ ու բժախնդիր խնամք ու մեծհոգութիւն :

ՍԻՈՆ յանուն Նորին Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր եւ Սրբոց Թաղոբանց բովանդակ Միաբանութեան, իր խորին ցաւակցութիւնը կը յայտնէ ազգային այս կորուստին առիթով, եւ կը բերէ իր սրտագին յարգանքը Ս. Աթոռոյ երախտաւոր այս մեծ հայուն :

1947-ի “ՍԻՈՆ” ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

Ծրուսադեմեմ

Հոգ. Տ. Յարութիւն Աբղ. Մուսեան՝ Օր. Ազատունի Սոյիայեանին (Պէյրուք):

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐԷՍ, վաւերագրներ եւ վկայութիւններ, գրեց՝ Զաւեն Արեւայիսկոպոս, հրատարակութիւն Մասաչուսէթսի Պատմութեան Գրականութիւն, թիւ 7, տպ. Գահիրէ, 1947, էջ 424:

ԴԵՊԻ ՀՈՅՍ ԵՒ ԿԵԱՆՔ, գրեց՝ Գարեգին Կարողիկոս Կիլիկիոյ, տպ. Անթրիսոս, 1947, էջ 326:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԾՈՒՆ, Գ. հատոր, պատկերներ եւ պատմութիւններ, գրեց՝ Վանէ Հայկ, 1946, տպ. Պոստոն, էջ 254:

ԱՆՈՒՇԻԿ ԴՊՐՈՑՍ, ֆանթեզիկ յիշատակներ, գրեց՝ Ա. Ն. Մեզպուրեան, տպ. Իսթանպուլ, 1946, էջ 120:

ՀՈՂԻՆ ԿԱՆՁԸ, քերթուածներ, գրեց՝ Յովն. Մեքեմեան, տպ. Պէյրուք, 1947, էջ 46:

ԱՆԴՐԱԿՈՅՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ — THE REALITY BEYOND, գրեց՝ Խ. Ս. Գուրեան, տպ. Գահիրէ, 1947, էջ 166:

ՈՆԴԱՆՈՎ, գրեց՝ Յակոբ Պարոնեան, Երէնթիւն Մասաչուսէթսի Ա. տպ. Պոսթըն, 1947, էջ 213:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ, գրեց՝ Բոլոս (Գրիգոր Համբիկեան), տպ. Գահիրէ, 1947, էջ 157:

ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ՈՒՆԻՐ, խօսք՝ Սայաթ-Նովայի, ձայնագրեց Համբարձում Աերսեան, տպ. Անթրիսոս, 1947, էջ 23:

ՆԵՂՈՒՑՆԵՐԸ, (Վոսպոյր եւ Դարդանել — Թրքական ջրուղիները եւ հայ դատը), Վ. Նաւասարդեան, 1947, տպ. «Յուսարեր» Գահիրէ:

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԱԿ

ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԻԱԿԱՆ Ա. ՏԱՐԻ

Գ. Յապրուքիւն

Բարեփոխած եւ ճշգրտագործած

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

ՏՊԱՐԱՆ, ՍՐԲՈՑ ԵՄԿԱՐԵԱՆՑ

1947

ՄՕՏ ՕՐԷՆ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՄԵԷ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Գրեց՝ ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԼՈՅՍ ՏԵՄԵԷ

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Ը Ն Թ Ա Ց Ք

Ի ԳՐՈՑ ԲԱՐԲԱՌ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

Թ. ՏՊԱԳԿՈՒԹԻՒՆ

1947

Գին 15 Պաղ. Դան.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ Է

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵԼԵՑԻՈՑ

ԱՐԱՐԵԱԼ

Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

ԵՒ

ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԳԻՒՏՈՑ ԵՒ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻՈՑ

Ձ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1947

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE